

AZ
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
FÜZETEI

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A sorozatot szerkeszti
P. VÁSÁRHELYI JUDIT

A szerkesztőbizottság tagjai:

Bátonyi Viola
Belitska-Scholtz Hedvig
Hegedüs Péter
Kertész Gyula
Kovács Ilona
Nagy Attila
Nagy Zsoltné
Nemeskéri Erika
Rózsa Mária
Soltész Zoltánné
Tószegi Zsuzsa
W. Salgó Ágnes

**AZ
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
FÜZETEI
11.**

**A
SZERZETESI KÖNYVTÁRAK SORSA
MAGYARORSZÁGON
1950–1952**

**ÍRTA
WIX GYÖRGYNÉ**

**BUDAPEST
1997**

ISBN 963-200-373-X

ISSN 0865-7548

MC123.428

Országos Széchényi Könyvtár

7997

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár

Felelős kiadó: POPRÁDY GÉZA

Készült az OSZK Nyomdaüzemében, Budapest

Munkaszám: 97.086

Tartalom

Előszó a „Bevezetés”-hez	7
Bevezetés – szubjektíven	9
I. Az Országos Könyvtári Központ	11
II. Hatáskörszerzés	14
III. Mit tett az OKK, mit tett Kőhalmi Béla?	17
IV. A rendházi könyvtárakról általában	27
V. Az egyes könyvtárak sorsa	30
Andocs	31
Baja	31
Bakonybél	32
Budapest	33
Celldömölk	34
Csorna	35
Dunaföldvár	36
Eger	36
Esztergom	38
Gödöllő	38
Grábóc	38
Gyöngyös	38
Győr	39
Gyúd (Máriagyúd)	40
Jászberény	40
Kalocsa	41
Kaposvár ld. Mernye	
Kecskemét	44
Keszthely	45
Kőszeg	45
Máriagyúd ld. Gyúd	
Máriapócs	46
Mátraverebély-Szentkút	46
Mernye	47
Mezőkövesd	47

Miskolc	48
Mohács	48
Mosonmagyaróvár	49
Nagyatád	49
Nagykanizsa	50
Nagykapornak ld. Zalaegerszeg	
Nyergesújfalu	51
Nyírbátor	51
Pápa	52
Pécs	53
Péliföldszentkereszt	56
Pincehely	56
Sátoraljaújhely	56
Sopron	56
Sümeg	59
Szécsény	59
Szeged	60
Székesfehérvár	60
Szigetvár ld. Nagyatád	
Szolnok	61
Szombathely	61
Tata ld. Esztergom	
Tihany	62
Türje ld. Zala megye	
Vác	63
Vasvár	64
Veszprém	64
Zala megye – Zalaegerszeg	65
Zirc	65
Zárszó	66
Jegyzetek	67
Summary	68

Előszó a „Bevezetés”-hez

Bevezetéshez előszó – nemcsak pleonazmus, de szokatlan is. Mintegy jelképezi ennek az emlékezésnek kissé szokatlan sorsát, de nemcsak jelképezi, hanem indokolja is megírásának szükségességét.

Az eredeti kézirat 1988-ban íródott, az akkori Könyvtártudományi és Módszertani Központ, név szerint ez e téren illetékes Gerő Gyula felkérésére. Feltehetően úgy vélte, hogy ezeket a történeteket, amelyeket egyébként mint fiatal könyvtáros bizonyos mértékig maga is megélt, addig kell papírra vetni, amíg az emlékezők még le tudják ütni az írógép billentyűit.

Emlékezésnek íródott, nem tanulmánynak, bár mindazt, amit elbeszél, dokumentumok támasztják alá. Mégis – talán kissé egy esetleges megjelenés reményében – a szürke, olykor fájdalmas tényeket jónak tűnt az ifjúság távoli, színesebb emlékeivel tarkítani. „A humor a lélek tüsszentése” idézte Aquinói Szent Tamást egyik írásában (bevezetése Balázs Károly: R. k. humor... Bp., 1990. c. könyvéhez) Kelecsényi Gábor kollégánk. Az elhagyott könyvtárakban, a lélektelenné vált épületekben végzett munkát az tette, talán tudat alatt, elviselhetővé, hogy apró mozzanatokban is igyekeztünk némi mosolyogni valót felfedezni, hogy a lélek felszabaduljon a kor és a környezet nyomása alól. Feltehetően ezért is őrizte meg az emlékezőt inkább ezeket a szubjektív élményeket, mint a megrázóakat.

Az emlékezés ezután néhány évet a többi gépirat között pihent a Könyvtártudományi Szakkönyvtárban, de nem is sokára, 1993-ban a Magyar Könyvszemle szerkesztősége időszerűnek látta megjelentetni az írás első, a történeteket időrendben összefoglaló I–IV. fejezetét, megfejeelve az V. fejezet bevezetésével és a mostani „Zárszóval”.¹

Az Országos Széchényi Könyvtár vezetősége most a második részt, amely az egyes rendházak, mondhatni, betűrendes katalógusát tartalmazza, s amely az események meglehetősen monoton ismétlődését sok szubjektív elemmel elegyíti, megjelentetésre alkalmasnak ítéli, természetesen az első, egy ízben már nyomtatásban megjelent résszel együtt. Ezt a lehetőséget az emlékezők nem utasíthatták vissza, annál kevésbé, mert egyre fogy azok száma, akik a fél évszázaddal ezelőtti történeteket maguk is megélték, s talán nem árt az elfelejtett tényeket olykor újra felidézni. A szubjektív részeknek azért „kegyelmeztünk” meg, mert úgy véljük, bizonyos képet nyújtanak a kor mindennapjairól.

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy az 1997-ben nyomdába került kézirat 1988-ban íródott, s azon mindössze annyi változtatás történt, hogy két vagy három esetben ezt a tényt az évszám zárójeles feltüntetésével aláhúztuk; a könyvek vagy gyűjtemények sorsát illető esetleges későbbi fejleményekről azonban nem teszünk említést. Ma – 1997-ben – azonban annyit mégis hozzá kell tennünk az eredeti kézirathoz, hogy a leírtakban többször emlegetett, a könyvek sorsát sokszor fenyegető MÉH a zúzdával volt azonos.

Még annyit szeretnénk az előzményekhez hozzátenni, hogy szerzőként ugyan Wix Györgyné neve szerepel, mert a fogalmazás valóban tőle ered, de Borsa Gedeon és Dörnyei Sándor ellenőrizték és véleményükkel olykor kiigazították a leírtakat. Ezért az elbeszéltek során a többszám használata mindenütt jogos.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Bevezetés – szubjektíven

„Állami tulajdonba került könyvanyag” – ebbe a kissé eufemisztikus kategóriába tartozott egyebek között az 1950-ben felosztatott szerzetesi rendházak könyvanyaga is. Állami tulajdonba sokféle forrásból „került” könyv, hiszen a második világháborús az azt követő – forradalmi fordulatokkal teljes – évek nemcsak az embereket, a tárgyakat sem kímélték. Gazdátlan otthonok, megszünt hivatalok, széthullott egyesületek felügyelet nélkül maradt helyiségei sok könyvtárat, de legalábbis néhány polcsornyi könyvet őriztek falaik között. Ezeket olykor a helybeli lakosság hordta szét, máskor azonban a helyükön maradvára, megmentőre vártak. A politikai és gazdasági viszonyok rendeződése során már 1945-ben létre is hozták az Elhagyott Javak Kormánybiztosságát, amely a gazdátlanul maradt műkincsek stb. összegyűjtésére volt hivatott. Hogy ez a szervezet, majd később az Országos Könyvtári Központ (a továbbiakban OKK), vagy az egyes könyvtárak mit tettek e szörványosan felbukkanó, kallódó könyvek, könyvtárak megmentése érdekében, annak vizsgálatára jelen tanulmány nem terjed ki. Nem is terjedhet, mert az emlékezők csak 1949-ben, illetve 51-ben lettek az OKK munkatársai, s csupán saját, a felosztatott rendházak könyvtárainak sorsát illető emlékeik megírására vállalkoztak.

Emlékeinket azonban az idő múlásának kevésbé kitett dokumentumokkal is alátámasztottuk. Ezek közül a legfontosabb a szerzetesi – és egyéb – könyvanyag biztonságba helyezésével és szétosztásával foglalkozó osztály (először az OKK Tanulmányi és Szervezési, később Tudományos Osztálya, annak megszüntével a jogutód, a Népkönyvtári Központ Könyvfeldolgozó Osztálya, amely 1954-től az Országos Széchényi Könyvtárban „Könyvelosztó”, később „Fölőpéldányközpont” néven működött) saját irattára. Ez az irattári anyag jelenleg az OSZK Irattárában beszámozott irattartókban, de becsomagolva, mutatók nélkül, sajnos már nem is hiánytalanul, de fellelhető. Horváth Viktor „Könyvek és könyvtárak államosítása Magyarországon (1949–1960).” c. tanulmányában² erre az anyagra OSZK–KEO jelzéssel és az irattartó számának megadásával hivatkozik. Mi azonban – minthogy ennek az anyagnak mutatója nem volt – legfontosabb forrásunkat, a szerzetesi könyvtárak sorsára vonatkozó palliumokat, egyetlen, „Szerzetesi könyvtárak” feliratú csomagban egyesítjük, hogy az utókor esetleges kutatója együtt találja az idevágó és logikailag

össze is tartozó anyagot. Másik objektív forrásunk Borsa Gedeon – pusztán dátumokra és tényekre szorítkozó – szükségzavú naplója.

Mi indított minket arra, hogy igent mondjunk, amikor emlékeink írásba foglalására felkértek? A feladat – előre felmérhetően – nem sok sikerrel kecsegtető; bár bizonyos vonatkozásaiban kétségkívül tükrözi az akkori idők viszonyait, ám a mai, bennfentesebb emlékezések között sápadtnak, érdektelennek mondható, ugyanakkor tudományosan nem sok újat tár fel. A könyvtárak állami tulajdonba vétele nem újkeletű jelenség, nem a szocializmus vívmánya. Nem egy uralkodói gyűjtemény gazdagodott renitens, vagy annak mondott főurak, főpapok nagy gonddal gyűjtött könyvtáraival Európa-szerte; hogy csak egy hazai példát említsünk, a Mátyás király ellen lázadó Vitéz János és Janus Pannonius könyvtárát alighanem a corvinák közé sorolta a könyvgyűjtő uralkodó. II. József a feloszlatott rendházak könyveit „államosította”, a francia forradalom meg éppenséggel hatalmas könyvtömegeket mozgatott meg.

Ám feltehetően sem Mátyás királyt, sem II. Józsefet, de még a konvent tagjait sem vádolta az egykorú tudományosság azzal, hogy mennyivel szerencsésebb lett volna, ha ezeket a könyvtárakat a helyükön hagyják, s így az utókor hiánytalanul együtt találhatja és tanulmányozhatja azokat. („Te herdáltad el, másokkal együtt a szerzetesi könyveket? – kérdezte nemrég egy, az ebben a munkában résztvevő kortársunkat egy fiatal kolléga.) A múltbeli tudósok talán előre látták, hogy mire az utókor elérkezik, már nem találna tanulmányozni valót; a gazdátlanul maradt könyveket a tudatlan nép szét-hordta volna.

Amikor minket, mint e feladat mondhatni kétkezi munkásait, manuális végrehajtóit, felkértek arra, hogy íránk meg a szerzetesi könyvtárak sorsát, történetét, akkor abban a reményben mondtunk igent, hogy képesek leszünk megmutatni azokat a körülményeket, amelyek odavezettek, hogy ezek a gyűjtemények nem maradhattak a helyükön, nem gazdagíthatták eredeti szűkebb közösségük tudományos életét, hanem összegyűjtve, az ország működő könyvtárai között szétosztva lehetett csak bevonni őket a hazai tudományos vérkeringésbe. És legfőképpen az vezetett minket, hogy – sajnos már megkésetten – fel tudjuk mutatni azoknak az érdemét, akik nem nyugodtak és kiharcolták, hogy ezek a pótolhatatlan értékek a működő könyvtárak állományát gazdagítsák, ahelyett, hogy a lakosság hordja szét, vagy klerikális kacatnak deklarálva zúzdába kerüljenek. Egy nevet már itt említenünk kell: Kőhalmi Béla ekkor is, mint oly sokszor és a könyvtárügy annyi területén, harcolt azért, amit helyesnek tartott.

I. Az Országos Könyvtári Központ

Mielőtt a szerzetesi könyvtárak történetébe kezdenénk, el kell mondanunk, mi is volt, milyen is volt az Országos Könyvtári Központ, amely magára vállalta, megkísérelte nemcsak a szerzetesi, hanem általában a kallódó könyvek összegyűjtését és a megfelelő könyvtárak közötti szétosztását.

Aki a magyar könyvtárügy múltjában járatos, talán tudja, hogy a két háború között, 1923-ban – német mintára – alakult az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ (OKBK), amely központi katalógus vezetését, duplumok cseréjét, nemzetközi cserét és más könyvtárközi feladatokat látott el.³ Ennek az intézménynek lett a második világháború utáni utóda az OKK. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) felügyelete alá tartozó intézmény feladatait több rendelet írta elő⁴, anélkül azonban, hogy bármiféle „hatalom”-mal, szankcionálási lehetőséggel alátámasztotta volna ezeket a központi könyvtári feladatokra vonatkozó pontokat, amelyekkel ezekben a rendeletekben megbízta. Az ország nagy könyvtárait akkoriban olyan kiválóságok igazgatták, mint Varjas Béla (OSZK), Mátrai László (Budapesti Egyetemi Könyvtár), Csillik Bertalan (Szegedi Egyetemi Könyvtár), Várkonyi Nándor (Pécsi Egyetemi Könyvtár), Kovács Máté (Debreceni Egyetemi Könyvtár), vagy éppenséggel Dienes László (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár). Ezek a vezetők bizonyos mértékig tudathasadásosan viszonyultak az OKK-hoz; szerették volna, hogy ott, ahol nekik szükségük van rá, legyen hatalma, ám úgy, hogy őket ne irányíthassa.

Az OKK-nak már az elhelyezése sem volt alkalmas arra, hogy bármiféle irányító szerepet jelképezzen. Több helyen működött, központja azonban az Egyetemi Könyvtár épületének udvari részében volt. Úgy véljük, hogy bizonyos képet fest az akkori életről, ha elmondjuk azt az emlékünket, amikor az éppen igen divatos „Írástudók árulása” c. könyv illusztris szerzőjének, Julien Bendának a látogatása volt bejelentve az OKK-nak, s mi – az ifjú korosztály – azon nevetgélünk, hogy mit fog szólni a Franciaországból jött vendég a bejáratú ajtó különleges zárjához. Hiányzott ugyanis a kilincs, s a kilincs helyét jelölő lyukon egy igen célszerű madzagot húzott át egy ügyes kéz. A madzag megrántása pótolta a kilincset.

Az OKK elhelyezése egyébként célszerű volt: a szemfülesebb kolléganők mindig előre meglátták, valahányszor két bőrkabátos férfiú közeledett az udvaron át, faggatni az OKK akkori elnökét, dr. Telegdi Zsigmondot, a tudós nyelvészt, az éppen esedékes szabotázs-vád felől. Egy helyére pályázó munkatárs igen találékony – ahogy akkor mondták: éber – volt feljelentései terén: a Cukor utcai fölőspéldányraktár csőrepedése éppen úgy elnöki szabotázshandika volt, mint az, hogy a külföldi magyar intézeteket ellátta a Dománovszky-féle Magyar Művelődéstörténettel.

Mindez körülbelül 1949 tavaszától zajlott, amikor már nyilvánvaló volt, hogy nemcsak „elhagyott javak” vannak, hanem megszüntetett vagy átszervezett intézmények, amelyek könyvtáraikat fölöslegesnek ítélték, továbbá működő könyvtárak, hivatalok, amelyek szűkös elhelyezésük vagy a forradalmi idők szelleme következtében akartak megszabadulni régi állományuk egy részétől. Hogy ezen a téren tenni kell valamit, arról irattárunk tanúbizonysága szerint, először Káplány Géza, az ETO kiváló szakértője, akkoriban a Központi Technológiai Könyvtár (a mai OMIKK elődje) főkönyvtárnoka igyekezett meggyőzni az illetékeseket. Beadványt intézett a Magyar Tudományos Tanácshoz, a nem sokkal később újjáalakított MTA egyik elődjéhez, hathatós intézkedést kérve, s e beadvány másolatát, ugyancsak közreműködést kérve, megküldte az OKK-nak is. Az irattárban az a beadvány van meg, amelyet a Káplány-féle kérésre hivatkozva Telegdi intézett a Tudományos Tanácshoz, mellékelve a másolatban a VKM-hez felterjesztett, az OKK-nak megfelelő hatáskört kérő javaslatát. Két passzus a javaslatból:

„Egy tudomásunkra jutott eset kapcsán tisztelettel kérem Miniszter Urat, szíveskedjék megfontolás tárgyává tenni kormányrendelet kiadását felosztott, vagy átszervezett intézmények könyvtári állományának megmentése érdekében.

A kormányrendeletnek ki kellene mondania, hogy a jövőben bármely intézmény vagy közület, amelynek könyvtári anyaga van, megszűnése vagy átszervezése esetén hivatalból köteles bejelenteni az Országos Könyvtári Központnak, hogy bizonyos tárgykörű könyvtárral rendelkezik, s ennek további sorsát illetőleg döntést kér. Az illető intézmény vagy közület köteles legyen a felsőbb hely rendelkezésének megérkeztéig a könyvtár állományát zártan, épségben megőrizni, s az Országos Könyvtári Központ közbenjöttével, az illetékes minisztérium legyen hivatva arra, hogy a könyvtár további sorsáról intézkedjék.”

A felterjesztés, amely egyébként kevésbé volt gyakorlatias, hatástalan maradt.

Ezzel az 1949 márciusában kelt felterjesztéssel egyidőben az OKK hozzákezdett egy ún. Duplumközpont kialakításához. Erre saját, köteles példányokból származó raktárának felduzzadása is szoríthatta, amelyben egy akkori kimutatás szerint kb. 6000 mű mintegy 120 000 példánya volt. Ehhez különböző fölőspéldány-szállítmányok járultak. Az irattárban több ilyen ügy-

irat található pl. a Szakszervezetek Országos Tanácsától, az Országos, illetve a Fővárosi Statisztikai Hivataltól, az Állami Erdőgazdasági Üzemi Központtól stb. tanúsítva, hogy leadott törvény- és döntvénytáiraikkal, régi, idegen nyelvű regényeikkel, elavult folyóirataikkal terhelték az újonnan alakult Duplumközpontot, amely aztán hamarosan a „Fölőpéldány-Elosztó” nevet vette fel. Ha figyelembe vesszük a korábban említett 120 000 kötetnyi köteles példányt, meg az újabban beáramló fölőpéldányokat, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy az „állami tulajdonba került könyvanyag” egy része már ekkor kezdett gyűlni. Ugyanakkor ez a könyvhalom létének pusztá tényével mintegy erkölcsi kényszert jelentett az OKK számára: volt alapja, volt helyisége és volt szervezete a kallódó könyvek összegyűjtésére és továbbosztására.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

II. Hatáskörszerzés

Mint említettük, az 1949. márciusi első próbálkozás arra, hogy kormányrendelet biztosítson hatáskört az OKK-nak a kallódó, a megsemmisülés veszélyének kitett könyvek begyűjtésére, megmentésére, eredménytelen maradt. A következő, ugyanezt kérő felterjesztést már más név szignálja: Telegdi Zsigmond helyére, az OKK vezetői posztjára Zalai Zoltán került. Ő írta alá – még mb. vezetőként – dr. Komjáthy Miklós fogalmazványát, amelyben Ortutay Gyula akkori vallás- és közoktatásügyi minisztert kéri, „szíveskedjék a Központ részére ... általános hatáskört biztosítani. Természetesen a Központ eljárásáról és megtett intézkedéseiről minden esetben haladéktalanul jelentést fog tenni Miniszter Úrnak”. A felterjesztés 1950. febr. 20-án kelt.

A következő, könyvmentési hatáskört kereső próbálkozás 1950. április 29-én fogalmazódott. A főhatóság még mindig a VKM, de már Darvas József a miniszter. A tárgy ez alkalommal a Belügyminisztérium által felosztatott egyesületek könyvtárainak sorsa. Ez akkor különösen akut probléma volt, hiszen számos – addig legálisan működött – szövetség és egyesület került felosztatásra. A szervezési és tanulmányi osztály részéről Gyöngyösi Nándor így fogalmaz: „A tudományos könyvtárak felügyelete alkalmával általánosan tapasztaljuk, hogy a felosztatott egyesületi könyvtárak anyaga nem mindig kerül megfelelő helyre, mert a juttatásról a belügyminiszter rendelkezik, természetesen tudományos szempontok elhanyagolásával.” Arra kéri a minisztert, hasson oda a belügynél, hogy a tudományos anyag mindenholnan az OKK raktáraiba kerüljön, s az gondoskodjék „az anyagnak megfelelő helyre való juttatásáról”.

Itt kell megemlítenünk, hogy 1950-ben már két „szomszédvár” nézett szembe egymással: a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, élén Darvas Józseffel és a Révai József vezette, újonnan alakult Népművelési Minisztérium, és ezzel párhuzamosan az OKK és az annak egyik osztályából önállósodott Népkönyvtári Központ (NK). Az OKK a „tudományos könyvtárak” ügyét volt hivatott intézni, az NK a „népkönyvtárak”-ét. Igen ám, de az OKK úgy vélte, hogy a városi könyvtárak is tudományosak, az NK meg úgy, hogy csak a múzeumi, levéltári és egyéb tudományos intézményeké az, a megyei és városi könyvtárak viszont népkönyvtárak.⁵ Mindebből hatásköri villongás,

olykor keresztbe-szervezés keletkezett. Az OKK itt is hatáskört szeretett volna magának szerezni, s arra várt, hogy a MMOK (Múzeumok és Műemlékek Országos Központja, amelyet mindenki MUMOK-ként ejtett) mintájára jöjjön létre egy TUKOK (Tudományos Könyvtárak Országos Központja), immár határozott profillal és szankciók lehetőségével. Ehelyett azonban – tudunkkal – mindössze egy VKM rendelet született, amelyet még hivatalos minisztériumi közlöny sem közölt, csupán a tanácsi Végrehajtó Bizottságok (VB-k) kaptak meg (ha ugyan megkaptak). Ez az 1950 augusztusában megjelent 1.011–27/1950. (VIII. 14.) eln. 3. VKM. sz. rendelet a tudományos könyvtárak személyi, dologi és elhelyezési ügyeit az OKK hatáskörébe utalta, hangsúlyozva, hogy ezeket az intézményeket egyetlen rendelet sem helyezte a VB-k hatáskörébe, s így a Népművelési Minisztérium fennhatósága alá.⁶

Erre azért is nagy szükség volt, mert már 1950. július elején elkezdtek érkezni a hírek a rendházak feloszlásáról, s július 15-én Kőhalmi Béla, a BM tanácsi főosztályával történt megbeszélés értelmében, táviratilag kérte a megyei tanácsokat a megürült rendházak könyvtárainak zárolására. Mindezt annak ellenére, hogy a szerzetesrendek feloszlását kimondó 1950. 34. sz. törvényerejű rendelet kihirdetési napja 1950. szeptember 23-a volt, vagyis mire a „szerzetesrendek működési engedélye megszűnését”, s azt, hogy a rendtagoknak a „volt rendházat” három hónapon belül el kell hagyniuk, szeptember 23-án közhírré tették, addigra sok épületbe már be is költözött az új „tulajdonos”, iparitanuló-intézettől javítóintézetig, honvédségtől süketnémák iskolájáig. Az OKK és a MMOK kiküldöttei utaztak szerte az országban, hogy ellenőrizzék, a tanácsok valóban zár alá vették-e az ezekben az épületekben lévő könyvtárakat, illetve mentette-e magától, vagy tanácsi felkérésre a helyi muzeológus, levéltáros vagy városi könyvtáros e gyűjteményeket.

Ezeknek az utaknak a tapasztalatai néhol igen lehangolóak voltak. Kőhalmi Béla éppen ezért nem nyugodott, s kitartása, szelíd határozottsága és vitathatatlan tekintélye révén el is érte, hogy 1950. október 14-i dátummal a VKM VII. 4. ügyosztály (vezetője Szabolcska Ferenc) kiadta az 1600–15/1950. (X. 14.) VKM. VII. 4. sz. rendeletet, amely ugyan szintén nem jelent meg hivatalos lapban, de a végrehajtó bizottságok megkapták. Ez a rendelet a MMOK, a LOK (Levéltárak Országos Központja), illetve az OKK hatáskörbe utalta az „elkallódás veszélyének kitett kultúrjavak”-at, és mindenfajta kallódó könyvtár stb. sorsa felőli intézkedésre, illetve a megfelelő intézménynek történő jelentéstételre kötelezte a végrehajtó bizottságokat.⁷

Ez a rendelet, amely Darvas József miniszter aláírásával, valójában miniszteri leiratként ment el a tanácsokhoz, „különösen a lefoglalt szerzetesrendházak, a feloszlott egyesületek és a külföldre disszidált személyek vagyonaival kapcsolatban” kötelezi mentésre a tanácsok illetékeseit. Előírja, hogy miről kell tájékoztatni az illetékes központokat (az anyag természete,

mennyisége), hogy helyezzék biztonságba a helyszínen vagy elszállítás révén, stb. Mindezt – mint említettük – október 14-i kelettel, amikorra az illetékes központok, de főképpen Kőhalmi Béla kitartó küzdelme nélkül már nemigen akadt volna jelenteni való. Ezt a rendeletet lengettük aztán a későbbiekben mindenütt, ahol nem kaptunk megfelelő segítséget, ez volt valójában a jogalap, amelyre hivatkozva intézkedést, támogatást kértünk és kaptunk.

Visszatekintve ennyi év után, meglepőnek tűnhet, hogy egy – a hivatalos lapban meg sem jelent – kultuszminiszteri rendelet hatással lehetett a helyi tanácsnál. Szerencsére mégis ez volt a helyzet, egyrészt mert sok helyütt a helyi viszonyokat ismerő muzeológusok, levéltárosok hathatósan közbenjártak, másrészt mert Budapestnek, a VKM-nek talán akkor még nagyobb volt a tekintélye.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

III. Mit tett az OKK, mit tett Kőhalmi Béla?

A szerzetesi könyvtárakra vonatkozó dossziékban a biztonságba helyezésre, a raktári kérdésekre, a hatásköri problémákra, az elvi kérdésekre, s az egyes rendházak könyvanyagára vonatkozó ügyiratok találhatók. Mindezen iratok között a legkorábbi dátum az 1950. július 3-a, amikor is az OKK már a szegedi és pécsi rendházak ügyében ír a Munkaerőtartalékok Hivatalának, amelynek helyi osztályai voltak a megürült rendházak első igénylői. Úgy véljük, hogy az egyes ügyiratok kiragadott szemelvényei helyett szerencsésebb a szót magának Kőhalmi Bélának átadni, aki Hartai Lászlónak, a Népművelési Minisztérium Sajtóközigazgatási Osztálya vezetőjének válaszolva összefoglalta a rendházak feloszlataása következtében kialakult könyvtári helyzetet, így:

„Megkeresésére a rendházak könyvtárainak ügyében tett intézkedéseinkről a következőkben tájékoztatom:

A rendházak könyvtárainak ügyében való eljárásra külön hatósági utasítást nem kaptunk. A 214.104/1949. VKM. VI. 2. sz. rendelet alapján Központunk feladata a tudományos könyvtárak védelme. Egyes szerzetesrendházak ellen foganatosított eljárások napjaiban felmerült a könyvanyag védelmének kérdése. Hatósági intézkedésekről Szeged és Kalocsa rendházaival kapcsolatban kaptunk első ízben értesítést. Kalocsáról a jezsuita Haynald Observatórium vezetője értesített, hogy az Observatórium műszereinek és könyvtárának lefoglalását a Népművelési Minisztérium megbízottai foganatosították. Ezt az intézkedést mint nem megbízható forrásból származót ellenőriztetnünk kellett. Evégből fordultunk a Népművelési Minisztérium könyvtári főosztályához. Itt Kardos h. osztályvezető tudomására hoztuk, hogy Központunk szándékában áll a lefoglalt rendházakkal együtt nemzeti tulajdonba vett könyvanyag ügyével foglalkozni, minthogy a rendházak könyvanyaga tekintélyes részben tudományos anyag. Kardos h. osztályvezető tudomásul vette, hogy az OKK a könyvanyagot zárt letétként biztonságba helyezi (lepecsételve a helyiséget) és hogy a könyvek felhasználása felől később történik miniszteri döntés. Ahol a rendházakba történt behelyezés folytán a könyvanyag biztonsága veszélyeztetve volt, a biztonságba helyezésről elszállítás útján gondoskodunk. E megbeszélés tartalmát közöltük a Belügyminisztérium helyi tanácsok főosztályával, Palitz elvtárrsal is. A megyei tanácsok V. B.-[i]t távirati úton kértük a hatósági zár foganatosítására.

Intézkedéseink a megye vagy a város vezetőivel, majd a helyi tanácsok V. B. elnökével s a múzeumvezetők és levéltárosok segítségével mindenütt csak a zárt letétbe helyezésben merültek ki. Sürgős esetekben központi raktárakba való elhelyezésben állottak. A következőkben felemlítünk néhány olyan esetet is, amikor elszállítás előtt – nehogy felesleges anyagot kelljen drága pénzért elszállíttatnunk – a könyvanyagot szállítás előtt átfésültük, leválasztva belőle az egyházi propaganda tömegnyomtatványait. Budapesten az OKK raktárába történő elszállítás előtt dolgozóink az Országos Széchényi Könyvtár dolgozóival együtt selejtezést hajtott végre az Angolkisasszonyok Váci utcai zárdájában, a jezsuiták Horánszky utca 22. alatti rendházában, valamint a szaléziek Horánszky utca 23. sz. alatti rendházában. A fővárosban egyébként a V. B. rendelete alapján több helyen beavatkozásunk előtt zúzdába küldték a könyveket. Így a Szentlélek tér 10., Ráday utca 36. sz. alatti rendházakból.

Megbízottaink minden egyes esetben a foganatosított hatósági intézkedések és behelyezések után léphettek a rendházakba, ahol a behelyezett hivatal megbízottját (gondnokát) találtuk. Beavatkozásunk előtt általában, bár megtörtént az előírás szerinti zárolás és lepecsételés, mégis sok helyen a zárat feltörve találtuk [itt »mégis«-től a szöveg törölve]. A legtöbb esetben ezt hatósági segédlettel megbízottunk foganatosította.

Tekintettel arra, hogy kiküldöttünk, illetve megbízottunk kiszállása előtt már számos esetben a helyi szervek intézkedtek, illetve a Munkaerőtartalékok Hivatala, sok helyütt a könyvtárat a legnagyobb rendetlenségben találtuk. Egyik-másik helyen az ajtó fel volt törve, a könyvek a földön heverték, a katalógusokat szétszedték, illetőleg szétszórták. Általában azonban a könyvtárak állománya lényegében nem csonkult meg. Kivételt képez a pécsi jezsuiták könyvtára, melyben – értesülésünk szerint – mintegy 40%-os a hiány. A szegedi jezsuiták könyvtárából is számtalan munka tűnt el. Máriagyűdön a ferencrendi zárdából három eredeti Kossuth-levelet (helybeli információ szerint a megyétől vagy a földművelésügyi minisztériumtól kiküldött) leltározók vittek el. A volt rendházak legtöbbszörében a Munkaerőtartalékok Hivatal [sic!] rendelkezett, amelynek kiküldöttei nem egy esetben hatáskörüket túllépve a könyvtárakról is intézkedtek. Megtörtént, hogy közvetlenül a Papírhulladékforgalmi N. V.-t értesítették, nem számolva azzal, hogy a külföldön esetleg drága pénzen eladható könyveket zúzdába küldik. Ez történt pl. Kalocsán. A Papírhulladékforgalmi N. V. megbízottjának megjelenése előtt azonban kiküldöttünk kellő időben közbelépett és a könyvanyag biztonságba helyezéséről gondoskodott. Ily módon a selejtezés megtörténte előtt könyveket az OKK által történt zárolás után senki sem küldhet zúzdába.”

A továbbiakban Kőhalmi felsorolt a helységek betűrendjében 38 helyen 63 rendházat, valamint Budapesten 10 rendházat, mint amelyeket az OKK már zár alá vett. Beszámolóját azzal zárja, hogy „a fenti listánk nem teljes, mert a kiszállások még folyamatban vannak.” Az 1950. október 12-én kelt

levelet Zalai Zoltán írta alá, és a Tanulmányi és Szervezési Osztály vezetője, Ürögdi Györgyné szignálta; valójában azonban a szaktanácsadóként működő Kőhalmi irányította ezt a munkát.

E részletes összeállítás után már csak két, jellemzőnek ítélt, iratot idéznénk az 1950. évi nyári helyzet regisztrálására.

Az egyik Hajdú Elemérné dr. Malán Magda egy 1951. augusztus 3-i feljegyzése, amely – házi használatra – elmondja, hogy Szegeden együtt volt kiszálláson a VKM kollégiumi osztályáról egy fiatalemberrel, aki elmcselelte neki, hogy nem ez a szegedi kiszállás volt az első találkozása az OKK-val. 1950 nyarán ugyanis, „amikor a szerzetesi rendházak zárolása megkezdődött, az OKK-tól egy fiatal elvtársnő volt fenn nála a minisztériumban és kérte, hogy közöljék az OKK-val hogy mikor, melyik szerzetesi rendházat veszik át, hogy a könyvek biztonságba helyezéséről gondoskodhassanak. Ők, mármint a kollégiumi osztály azonban nem tett eleget ennek a kérésnek, mert az ÁVH nem engedte, hogy az OKK-val közöljék a kiürítések időpontját.”

A másik „korfestő” ügyirat ugyancsak Hajdúnétól származik: előterjesztés a közoktatásügyi miniszternek címezve 1951. május 22-ről, azzal a céllal, hogy a miniszter hívja fel a Belügyminisztérium útján a tanácsok figyelmét a „könyvek megóvására”. (Itt már globálisan „könyvek”, mert már nem csupán szerzetesi anyagról esik szó.) „A volt szerzetesi könyvtárak, valamint a kálódó magánkönyvtárak biztonságba helyezésével kapcsolatban megbízottaink megütődve tapasztalták, hogy a helyi tanácsok a könyvek értékelésével kapcsolatosan még mindig nem állnak feladatuk magaslatán.” Így történhetett meg, hogy pl. Csornán a volt premontrei könyvtárat a tanács személyügyi előadója kinyitotta s ünnepi dekoráció céljaira a MMOK-nak eltett festményeket kereteiből kiszedte és a kereteket elvitte, miközben a „könyvanyagot szétdúlták”.

Majd így folytatja Hajdúné: „Példaképpen említem meg, hogy Somogytárnócán a Széchenyi kastély könyvtárát az Állami Gazdaság volt vezetője ez év januárjában az udvaron elégette. Amikor megbízottam a somogytárnócai tanács elnökét kérdőre vonta, azt a feleletet kapta, hogy a könyveknek nem volt értékük, hiszen idegen nyelven írottak voltak azok.”

Miután – úgy véljük – kellőképpen megvilágítottuk, hogy milyen indokok vezérelték Kőhalmi Bélát – és tegyük hozzá, hogy az OKK valamennyi illetékesét – e pótolhatatlan értékekért folytatott küzdelmükben, rátérünk ennek a „küzdelemnek” egyes szakaszaira, mégpedig időrendben.

1950. július 3. Levél a Munkaerőtartalékok Hivatalának a pécsi és szegedi rendházak miatt.

Július 12. Az OKK felkéri a Közületeket Elhelyező Bizottságot (KÖZELBIZ), hogy valahányszor „kiutalási intézkedésre” kerít sort, azt az OKK-val is közölje. (Válasz nem érkezett, ezért a levelet Kőhalmi augusztus 12-én is megismételte.)

Július 15. A már említett távirat és levél a megyei és városi tanácsokhoz: a „rendházak könyvtárait zárt letétként átvenni és biztonságba helyezni”, az OKK-t értesíteni „szíveskedjenek”.

Július 20. Előzetes telefon után levél a Belügyminisztériumnak a rendházak végett, s feltehetően ennek hatására újabb levél a tanácsokhoz: csak ott zároljanak, ahol már valamilyen más intézmény van az épületben.

Augusztus 11. Kőhalmi jelentése az eddig végzett munkáról a VKM-hez. Ebből kiderül, hogy már 22 helység rendházai ügyében járt el az OKK megbízottja vagy a helyi muzeológus, levéltáros, könyvtáros, akiket az OKK erre felkért. A zárolással azonban a könyvek nincsenek biztonságban. „A lefoglalt rendházakba helyezett oktatási intézmények és hivatalok átalakítási munkálatokba kezdenek; könyvtárhelyiségeik felszabadítása, a könyvanyag elszállíttatása sok helyütt sürgőssé válik”. Raktárhelyiségeket kér tehát, ahol a nagy könyvtárak képviselőinek bevonásával, központilag osztható szét a könyvanyag. Tekintettel a könyvek rendkívüli értékére és arra, hogy a rendházakba behelyezett testületek több minisztérium hatáskörébe tartoznak, minisztertanács útján kiadott általános rendelkezést (és póthitelt) kér.

Augusztus 14. Kőhalmi újabb hosszú felterjesztést, úgyszólván segélykiáltást intéz a miniszterhez. A zirci és a pannonhalmi rendházakról azt a hírt kapta, hogy oda „valamely közcélú intézmény helyeztetett be.” (A hírt egyébként a Papírhulladékforgalmi N.V. igazgatójától tudta meg, aki viszont vidéki begyűjtői révén értesült az ügyről.) „...fenntartással jelentem Miniszter Úrnak, de jelentést mégis kell tennem, mert olyan két könyvtárról és levéltárról van szó, amelyek sértetlensége, hiánytalan megőrzése elsőrendű nemzeti kötelesség.” (Nota bene: Pannonhalmán nagy meglepetéssel fogadták az OKK lóhalálába leszalasztott kiküldöttét, de Zircen a hír igaznak bizonyult, s mielőtt a gyönyörű könyvtár Reguly Antalról elnevezve az OSZK műemlék-könyvtárává alakult volna, többször ki is bontották a falát stb. a katonák, ill. az oda betelepített ipari tanulók is.) Kőhalmi felterjesztését azzal folytatja, hogy ismételten sürgeti a minisztertanácsi rendeletet, s a főúri könyvtárak ügyében is intézkedést kér, hiszen a kastélyokba is különböző intézmények kerülnek, s így azok is veszélyeztetettek.

A segélykiáltások nem hatástalanok: ugyanaznapi, augusztus 14-i dátummal jelenik meg a már említett 1011–27/1950. eln. 3. VKM. sz. rendelet, amelyet a tanácsok végrehajtó bizottságai kaptak kézhez, s amely arra hívja fel figyelmüket, hogy a tudományos könyvtárak ügyeiben az OKK az illetékes. Ez ugyan vajmi csekély eredmény, de ahhoz elegendő, hogy augusztus 16-i dátummal Kőhalmi Béla megbízólevelet adathason ki („többeknek” – ahogy ezt piros színessel ráírta a megbízás irattárban maradó másolatára). Ez a megbízólevél felhatalmazta az OKK által felkért helyi levéltárosokat, muzeológusokat stb., hogy zár alá vétellel, sürgősség esetén előzetes selejtezés utáni elszállítással gondoskodjanak a szerzetesi könyvtárak biztonságba helyezésé-

ről. Ehhez az intézkedéshez Kőhalmi a fenti rendeleten kívül is kapott „jog-alap”-ot.

Augusztus 15-én ugyanis a VKM illetékes osztályvezetője, Szabolcska Ferenc utasította az OKK szervezési osztályát, hogy azonnal szálljanak ki a veszélyeztetett vagy annak látszó rendi könyvtárakba s vegyék azokat zár alá. „Elsősorban Pannonhalma és Zirc! Igyekeztek a kiküldött megmagyarázni, hogy a könyvtárhelyiségeket, legalábbis addig, míg a könyvek elhelyezéséről gondoskodás nem történik, hagyják érintetlenül.” – így hangzik a „Szabolcska utasítása” feliratú, Kőhalmi Béla osztályvezetőnek címzett feljegyzés.

Augusztus 18. Újabb két felterjesztés megy a VKM-hez. Az egyik „pénzt, paripát, fegyvert”, azaz raktárhelyiségeket kér, elsősorban Budapesten, illetve hathatós intézkedést a minisztertől a Közleteket Elhelyező Bizottságnál. A másik 18-i irat szintén Kőhalmi Bélától származik. Hosszú tervezet, melyet mindkét miniszter, a vallás- és közoktatásügyi és a népművelési, megkapott, és amely a „nemzeti tulajdonba vett könyvtári, levéltári és múzeumi anyag” védelmében, a zúzdába küldés megakadályozására, a selejtezés szabályait oly módon rögzíti, hogy meghatározza, kik és mit selejtezhetnek. Ez a tervezet került aztán, bizonyos változtatásokkal a később mindig hivatkozott, az OKK-nak, MMOK-nak és LOK-nak hatáskört biztosító 1600–15/1950. (X. 14.) VII. 4. VKM. sz. rendeletbe.

Szeptember 15. A MMOK, LOK és OKK – még a fent említett rendelet kihirdetése előtt – tárgyaltak és szoros együttműködésben állapodtak meg. Ennek értelmében kijelölt felelősök útján kölcsönösen tájékoztatják egymást, a kiszállásokat is közös terv alapján bonyolítják le, a MMOK a tudomása szerint már igénybe vett épületek jegyzékét a másik két intézménynek megküldi szeptember 25-ig, megadott szempontok szerint, rendelettervezetet készítenek, amelyet közösen terjesztenek a VKM elé, az „anyagmentéssel” kapcsolatos kérdéseket mindegyik közület az Országos Pártközpont elé is terjeszti saját területén keresztül, továbbá együttesen összeállítanak egy „tájékoztató brosúrát, amely tartalmazza mindazokat a Szovjetunióban megköttetett [sic!] intézkedéseket, amelyek a levéltári-, múzeumi és könyvtári anyag megmentését célozzák”, végül közös raktárszervezési és szállítási akciókat igyekeznek lebonyolítani.

Az OKK-t ezen az értekezleten Kőhalmi Béla és Hajdú Elemérné képviselték. Ez az együttműködési megállapodás – nyugodtan állíthatjuk – az OKK számára volt a legfontosabb és a leggyümölcsözőbb. A helyi múzeumok és levéltárak révén a másik két központnak mindenütt vidéken voltak művelt, szakképzett emberei, akiket a veszélyeztetett értékek mentésével megbízhattak. Tudományos könyvtár azonban nemigen volt vidéken, s a városi könyvtárak dolgozói nem is mindig álltak a helyzet magaslatán. A helyszíni kiszállásokhoz pedig – holott legtöbb helyen volt érdekelt – nem rendelkezett az OKK elegendő kiküldhető munkatárssal.

Elsősorban Oláh Géza volt a „gyorsan mozgó alakulata”, de az olyan kiváló tudományos munkatársak, mint Komjáthy Miklós, Ferenczy Géza, Hajdú Elemérné ugyancsak útra kellett, hogy keljenek, különösen az első időkben. Így aztán nyilvánvaló, hogy a megegyezés megkönnyítette az OKK helyzetét. Nem egy és nem két kiváló muzeológus és levéltáros ügködött annak érdekében, hogy mentse a rendi könyvanyagot. Soós Imre Egerben, Bán Imre Gyöngyösön, Kaposvári Gyula Szolnokon, Fitz Jenő Székesfehérvárott, hogy csak néhány nevet említsünk előjáróban, intézkedtek, huzakodtak a hatóságokkal, szállítottak, olykor a saját zsebükből hitelezve az OKK-nak. Igaz, nem teljesen önzetlenül tették, mivel ez idő tájt még az volt az elképzelés, hogy ők is részesülnek a számukra fontos forrásmunkákból, s a többi könyv is a nagyobb városokban marad tudományos könyvtárként.

September 18. Az OKK már fel is kéri a MMOK-t arra, hogy vidéki muzeológusait a könyvtárak megmentésére és intézkedéseikről az OKK értesítésre szólítsa fel. Ugyanaznap sikerül az OKK első új raktárhelyiségét is „felderíteni”: a Lövölde téri volt Kairó kávéház az. Mostantól ide is lehet szerzetesi könyvanyagot szállítani, nemcsak a Fölöspéldány-Elosztó túlsúfolt raktárába.

A megfelelő iratrendezők még számos aktamásolatot tartalmaznak, így az új rendeletre hivatkozva felkérést a megyékhez, hogy jelentsék a védendő rendházakat, a Munkaerőtartalékok Hivatalához, hogy ne ők akarjanak intézkedni selejtezés ügyében; „Jól tudjuk, hogy a lefoglalt anyag jó része selejtezendő, de annak elbírálása, hogy mi tartassék meg, mi menjen zúzdába, Központunk feladata” – ideologizált az OKK. Kőhalmi Béla még a szállító vállalatnak, a BELSPED-nek is ír, hogy a vezetőt kérje, figyelmeztetné beszállítottait az anyag épségének védelmére. Közben terveket is fogalmaz a tudományos könyvtárak állományának kiegészítésére, az ősnymutatványok, antikvák és régi magyar könyvek (RMK-k) szétosztásának sorrendjére stb. Mindezeknél az apróbb-nagyobb nehézségekkel kapcsolatos levelezéseknél, tervezgetéseknél fontosabb azonban, hogy időközben az állam és a katolikus egyház Paritásos Bizottságot hozott létre. A paritás csak a névben volt meg, mivel súlycsoportjai – az állam és az egyház – nem voltak azonosak, mégis ez elegendő volt ahhoz, hogy Kőhalmi tárgyalásai eredményeként, 1951. január 4-én összeülhettek az OKK és a Paritásos Bizottság képviselői és megállapodást hozhattak létre. Alábbiakban közöljük az akkor felvett jegyzőkönyv teljes szövegét, az irattári példány másolatát (ld. 25–26. oldal).

Kőhalmi Béla – a tárgyalás jegyzőkönyvét vezető Dörnyei Sándor szíves közlése szerint – kész tervezetet terjesztett a két egyházi megbízott elé, akik azt mindössze azzal a kéréssel egészítették ki, hogy a rendtagok kaphassák meg személyes holmijaikat (könyvek, iratok ebben az esetben). Ezt a pontot természetesen Kőhalmi azonnal elfogadta.

Az iratok között rábukkantunk Komjáthy Miklósnak egy feljegyzésére, amely 1951. január 29-i dátummal arról szól, hogy Kőhalmi Béla véleménye

szerint ugyanezeket az elveket kell érvényesíteni a volt református intézmények esetében is. „Kivételt képeznek azok a könyvek, amelyek a katolikus egyházal folytatott hitviták és más protestáns egyházakkal való egyesülés problémáival foglalkoznak. Ezek a könyvek akkor is meghagyhatók a református egyház birtokában, ha 1867 előtt jelentek meg.”

A jegyzőkönyvbe foglalt megállapodás – és egy erre alapozott részletes válogatási „Utasítás” – volt az alapja az elkövetkező idők tevékenységének. 1951. január 4-én írták alá, január 15-én már megkezdődtek a vidéki kiszálások, amelyek során az OKK megbízottai a rendházak könyvgyűjteményeit, darabról darabra átválogatva, szétválasztották államot és egyházat megillető részre. Ezek az OKK megbízottak a legtöbb esetben négyen voltak: Borsa Gedeon, Dörnyei Sándor, Reményiné Vida Erzsébet és Wix Györgyné, akkor még – legalábbis eleinte – László Boriska.

A Paritásos Bizottság Szociális Albizottságának nevezett illetékesei esetenként jelölték meg a helyi képviselőket, akik maguk nem vettek részt a válogatásban, csak átvették a visszaadott könyveket, általában a volt rendház melletti templom, plébánia számára.

Mi négyen voltunk a mozgékony ifjúság, akik oda „szálltunk ki”, ahova a szükség kívánta, s közben csodálattal adóztunk annak a szívós küzdelemnek, amelyet Kőhalmi Béla – persze főnöke, Zalai Zoltán, az OKK akkori vezetője teljes támogatásával és tegyük hozzá, Szabolcska Ferenc, a VKM illetékes osztályvezetője segítségével is – folytatott a legkülönbözőbb intézményekkel hatáskörért, pénzért, raktárhelyiségért, de főképpen megfelelő, a könyveket védő azonnali intézkedésekért.

Kit láttunk, ha a szeretett és tisztelt „Béla Bácsi”-ra néztünk? Egy alacsony, törekeny, öszülő, busa szemöldök alól csodálatosan tiszta és ragyogó tekintettel a világba néző, számunkra, akkori 24–26 évesek számára idősecske urat, aki a nyári napokban a rendkívüli melegben úgy ült borzasztóan nap-sütötte szobájában, hogy kis zöldsildes vászon sapkáját nedvesen tette a fejére. Ám forróság ide, hideg tél oda, mindig futotta energiájából a sürgető, kérő, intézkedő levelekre, az előrelátó intézkedésekre.

Kérésére került tulajdonképpen már 1950 októberében az osztályra Dörnyei Sándor, éppen a rendi könyvtárak ügyeinek intézésére, s ugyanezért 1951. január 2-ával Borsa Gedeon. Kőhalmi Béla ugyanakkor tanított az egyetemen, s intenzíven kivette részét az osztály által szervezett könyvtárosképző tanfolyam előkészítésében – bár annak fő mozgató ereje Fitz József volt. Kőhalmi Béla a francia forradalom példáját emlegetve kötelességének érezte, hogy az akkori politikai szempontokat ellensúlyozva, az ellenségesnek, klerikálisnak, „felesleges, mert idegen nyelvű”-nek ítélt nemzeti vagyont megmentse. Mint a magyar könyvtárügynek annyi más területén, e téren is hervadhatatlan érdemei vannak e szerény, soha előtérbe nem tolaakodó, kedvesen közvetlen, minket fiatalokat mindig segítő és tanító egyéniségnek.

Ugyanitt meg kell még emlékeznünk Fitz Józsefről is, aki 1935–1945 között az OSZK főigazgatója volt. Míg Kőhalmi Béla az elvi és hatásköri kérdésekben kiharcolta a szükséges döntéseket, addig Fitz – tán kényszerűen háttérben maradva, mint a múlt rendszer „megtűrt maradványa” – ennek a munkának a rendszeres, módszeres alapvetését szervezte meg, amely nélkül a könyvek mentése nem mehetett volna olyan alaposan végbe, de még ez az emlékezés sem íródhatna meg. Az ő szervezésében készült az osztályon a Magyar Minerva utolsó teljes kiadása⁸ alapján kardex-nyilvántartás valamennyi szerzetesi könyvtárról. Minden intézkedés rákerült a megfelelő kardex-lapra, s így ellenőrizhettük, melyikkel mi történt az adott időpontig. Ez a kardex-nyilvántartás elveszett, de megmaradt – sajnos a helyiségek szerinti rész A–B betűinek kivételével – az általa felfektetett osztályirattár szerzetesi ügyekkel foglalkozó része, amely leginkább megőrizte e munka emlékét.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

J e g y z ő k ö n y v

Készült 1951. január 4-én az Országos Könyvtári Központ helyiségében a volt szerzetesi könyvtárak kiválogatása ügyében.

Jelen vannak: Kóhalmi Béla, Ürögdi Györgyné, Dörnyei Sándor az Országos Könyvtári Központ megbízottai, Szörényi Gábor és Paulai Imre, a Paritásos Bizottság megbízottai.

A bizottság a válogatás irányelvei tekintetében a következőkben állapodott meg. A bizottság megállapítja, hogy ebben az ügyben az Országos Könyvtári Központ a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól kapott utasítás alapján a Paritásos Bizottság megegyezése értelmében jár el. A válogatásnál az állam képviselőjében az Országos Könyvtári Központ intézkedik.

A válogatás tárgya az eljárás jelenlegi útjában a nemzeti tulajdonba vett szerzetesi könyvtárak teológiai, vallásos és hitbuzgalmi része.

A válogatásnál jelen kell lennie az Országos Könyvtári Központ megbízottjának, a válogatáshoz delegált nagy könyvtárak és szakkönyvtárak képviselőjének, továbbá jelen lehet felvilágosítás, indítvány megtétele céljából a Paritásos Bizottság egy-egy megbízottja is.

A volt szerzetesek meghagyott plébániáinak és szerzetesházai könyvtárainak meghagyása (minthogy a helyeken csak kis kötetsszámu használati jellegű egyházi és vallásos irodalom van) az Országos Könyvtári Központ jelenlévő megbízottjai véleménye szerint indokolt; erről a benyújtandó jegyzékek alapján fog ilyen értelemben határozni.

Az Országos Könyvtári Központ tudományos könyvtárak szempontjából elvben igényt tart minden 1867 előtt megjelent munkára.

Igényt tart továbbá a füzetes és egyleveles anyagból a külföldi hungaricára.

Ugyancsak közvetlenül kiemelendő minden esetleg található fasiszta könyv és folyóirat. Az anyag idevágó részénél a fennálló törvényes rendelkezések értelmében jár el az Országos Könyvtári Központ.

Az egyházi és ~~paritásos~~ vallásos jellegű könyvanyagból a tudományos könyvtárak számára az Országos Könyvtári Központ igényt tart a teológia klasszikus műveire (patológia is), továbbá az ateizmussal és a tudomány és vallás viszonyával foglalkozó tudományos jellegű munkákra.

Igényt tart az Országos Könyvtári Központ az enciklopédikus jellegű vallásos és egyházi művekre, a dogmatörténeti munkákra, továbbá a Jézusról és az apostolokról szóló tudományos monográfiákra és a szentek élettörténetéről szóló tudományos művekre.

A gyakorlati teológiai művek (vallásos elmélkedések, imakönyvek, vallásos elbeszélések, legendák, egyházi szónoklatok stb.) közül az Országos Könyvtári Központ igényt tart a magyar egyházi zene kottás műveire és az egyházi művészetéről szóló művekre.

A lelkipásztori működésre vonatkozó (morális, askézis, misztika, homiletika, pasztoráció, stb.) munkákra az Országos Könyvtári Központ nem tart igényt.

Ugyancsak nem tart igényt az Országos Könyvtári Központ a liturgikai és szentségtani művekre, kivéve a liturgiátörténeti munkákat.

1951. jan. 4.

A tudományos könyvtárak tényleges szükséglete szempontjából az Országos Könyvtári Központ teljes mértékben igényt tart

- a. az egyház és a szerzetesrendek szervezetére, kormányzására vonatkozó művekre (konzíliumok, szinódusok, egyházi és szerzetes-cimtarak stb.)
- b. az egyházi testületekre, egyesületekre, intézményekre vonatkozó dokumentációs anyagra,
- c. egyháztörténeti, összehasonlító vallástudományi művekre, beleértve a rendtörténeteket is, és minden nem-keresztény vallásra vonatkozó munkára,
- d. az egyházi modernizmusra, egyesítő mozgalmakra és a protestáns vitairodalomra vonatkozó művekre,
- e. a biblia szövegkritikai kiadásaira, valamint a művészi illusztrációkkal ellátott bibliákra.

A fentebb részletezett teológiai és vallásos jellegű tudományos munkákból tudományos könyvtáraink számára általában legalább 4-4 példányt tart meg az Országos Könyvtári Központ (ebből 1-1 példányt a Központi Hittudományi Főiskola könyvtára részére biztosít). Áll ez különösen az enciklopédikus jellegű munkákra. Az egyháztörténeti és a tudomány kutatás szempontjából nélkülözhetetlen munkákra többes példányok esetében, figyelembe véve a tényleges szükségletet, több példányra is igényt tart az Országos Könyvtári Központ.

A nem egyházi és nem vallási jellegű irodalomra (beleértve az irodalomtörténeti kutatás szempontjából értékes szépirodalmat is) a tudományos könyvtárak egyeteme számára igényt tart az Országos Könyvtári Központ. Ebből az anyagból az egyház rendelkezésére bocsátja az Országos Könyvtári Központ a tudománytörténet szempontjából nem fontos könyvanyagot.

A rendtagok személyes tulajdonát képező, bélyegzővel el nem látott könyvanyag, amennyiben a tulajdonjog kérdése igazolható, visszaadandó a rendtagoknak. Ugyancsak visszaadandó a könyvanyag közé került minden személyes okmány és kézirat.

A tudományos könyvtárak igényeinek figyelembevétele alapján az Országos Könyvtári Központ jelenlevő megbízottai a lehetőség szerint ugyancsak visszaadottnak vélik az irodalmi, művészeti és tudományos segédeszközöket (atlaszok, szótárak, táblázatok stb.) is.

A visszaadásra kerülő könyvanyag arányában, amennyiben az állományegységet nem bontják meg, könyvválványok is visszaadhatók.

K.m.f.

Köszönettel
Könyvtári Központ
Jóváírás

Szörényi Gábor
Rendtag

IV. A rendházi könyvtárakról általában

Mielőtt az egyes szerzetesházak könyvtáiról szólnánk, általánosságban szeretnénk képet adni arról, hogy mit is jelentettek ezek a gyűjtemények a nemzeti kultúrkincs, a kulturális örökség szemszögéből. A mennyiségről: Dörnyei Sándor egy 1951. június 8-án kelt jelentése szerint „Vidéken kb. 80 helyen kb. 750 000 kötetre terjedő szerzetesi könyvanyag van, Budapesten pedig kb. 120 000”, míg László Boriska 1951 augusztusában egy „Összefoglaló beszámoló...”-ban 22 budapesti könyvtár 80 000 kötetet kitevő anyagáról beszél, amelyhez vidéken 75 helyiségben, mintegy 120 könyvtárban összesen kb. 650 000 kötet járul. Horváth Viktor pedig az államosított könyvanyaggal foglalkozó tanulmányában⁹, a Magyar Minervára hivatkozva 70 rendházzal és 53 szerzetesi iskoláról szól, mint olyanokról, amelyekben számottevő könyvanyag volt.

A mennyiségnél lényegesebb a könyvek, dokumentumok „minősége”. Az Országos Széchényi Könyvtár dolgozóiként később alkalmunk volt meggyőződni arról, hogy a nemzeti gyűjtemény teljessége szempontjából milyen hihetetlen gazdagodást, kiegészülést jelentett (magyarországi kiadványok, magyar vonatkozású dokumentumok tekintetében elsősorban) ez a könyvanyag. A női rendházakban jelentéktelenebb volt az állomány, ám a férfi tanító rendek, jelesül a piaristák, ciszterciták, bencések, jezsuiták stb., amelyek a világi tudományokban is lépést tartottak korukkal, annál értékesebb anyaggal bírtak. Igen értékes és nagy mennyiségű régi könyvük volt azoknak a rendházi könyvtáraknak, amelyeket a 18. századi feloszlítás nem érintett, sőt néhol még gazdagított is, elsősorban a ferences rendházak esetében.

„Lám” – mondhatják erre a múlt valamennyi cselekedetét bírálók, „ebből is látszik, hogy az állam mindent magának harácsolt, mégpedig oly módon, hogy a régi status quo, ha nem is a rendházak de a városok vagy legalább megyék tekintetében ne legyen visszaállítható. Milyen más lett volna, ha ezek a gyűjtemények a helyükön maradtak volna.”

Két olyan egyházi gyűjtemény volt – amelyet igen sok tárgyalás árán – az OKK-nak sikerült épségben a helyén megőriznie: Zirc illetve Gyöngyös, amelyeket mint az Országos Széchényi Könyvtár műemlékkönyvtárait lehetett fenntartani önállósodásukig. Ma (1988!) mindkettő elsősorban idegenforgalmi

nevezetesség. Kincseik, ritkaságaik egy része csak a Régi Magyarországi Nyomtatványok c. bibliográfiában vagy a Sajó–Soltész-féle ősnymtatványkatalógusban van feltárva. De vajon hány kutató tud e könyvtárak egyéb értékeiről, s ha esetleg tud is róluk, hányszor kutat bennük? Ebben az esetben – véleményünk szerint – a kényszerű összegyűjtésből, a tudománytalannak bélyegzett szétosztási megoldásból a magyar kutatás igen sokat profitálhatott. Éspedig nem csupán a ritkaságok tekintetében, hanem a hazai és külföldi lexikonok, segédkönyvek terén is, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy a későbbi szétosztás sorrendje a regionális központoknak, a vidéki egyetemi könyvtáraknak előkelő helyet biztosított.

Egyébként Kőhalmi Béla – a MMOK és a LOK ilyen irányú igényeinek többszöri hangsúlyozása ellenére – ezt a könyvanyagot eredetileg az egyes vidéki könyvtárak regionális tudományos központokká fejlesztésére szánta.¹⁰ Az akkor még meglévő, régi alapítású városi könyvtáraknak kívánta juttatni a forrásértékű könyveket, a használható segédkönyveket, a helytörténeti anyagot, és természetesen mindazt a szépirodalmat, amelyet az akkori kultúrpolitika megtűrt. Ám a városi könyvtárak ún. közművelődési könyvtárakká alakulva, a Népművelési Minisztérium hatáskörébe mentek át, helyiségeik nem voltak megfelelők, s így a nekik szánt anyagot átvenni nem akarták, esetleg nem is tudták. Kevés olyan intézmény volt, mint a bajai, ahol az akkor ifjú könyvtáros, Gerő Gyula szívesen és lelkesen várta a könyveket. Ugyanakkor a helyi múzeumok és levéltárak örömmel fogadták volna a számukra fontos anyagot, ám éppen a helyi tudományos könyvtárak kialakításának szándéka miatt, csak korlátozott mennyiségben kaphatták meg. Egy-egy válogatásról előre értesítést kaptak így is, s esetenként a helyszínen bizonyos könyvmennyiséget átvehettek.

Ennyi év után, a történetek ismeretében, nyugodt lélekkel mondhatjuk, hogy a Kőhalmi-féle fejlesztési perspektíva meghiúsulását is szerencsésnek lehet tekinteni. A későbbi évek közművelődési politikája ugyanis a városi könyvtárakba került szerzetesi eredetű könyvanyag jelentős részét végveszélybe sodorta volna. Így azonban, látva, hogy a Népművelési Minisztérium nem partnere az OKK-nak a tudományos könyvtárra fejlesztési elképzelésekben, a francia forradalom „département”-ok szerinti „dépôt”-ira, könyvraktáira emlékeztető módon az OKK, majd jogutódja az NK (Népkönyvtári Központ) ún. tájraktárakba gyűjtötte a könyveket, míg Budapesten a hosszas bürokratikus harcok árán szerzett, a város legkülönbözőbb pontjain található raktárhelyiségeibe szállíttatta, majd e központosítás után megszervezte módszeres szétosztásukat.

Volt egy csoportja a szerzetesi könyvanyagnak, amelyre vonatkozóan az OKK már 1951 júniusában megvitatásra szánt tervezetet készített, és „Sürgős hozzászólásra!” megjegyzéssel megküldött az OSZK-nak, az MTA könyvtárának és a négy egyetemi könyvtárnak. Ez pedig az ősnymtatványok,

RMK-k és 16. századi könyvek csoportja volt. Kőhalmi a magyar vonatkozások esetében az OSZK-t, minden egyébnél a budapesti Egyetemi Könyvtárt javasolta első helyre a szétosztásban. Az OSZK erre azonnal, udvariasan, bár meglehetősen ingerülten reagált: „Minden országban a nemzeti könyvtár az ország első, muzeális jellegű könyvtára... Nemcsak hungarica-könyvtár az Országos Széchényi Könyvtár, muzeális feladatai éppen olyan fontosak.” Majd lejjebb: „...teljesen szokatlan és merőben indokolatlan ... korlátozás...” Végül Varjas Béla javaslata szerint járt el az OKK, s minden ilyen jellegű anyagot elsőként az OSZK kapott meg. Mi mindjárt az állam és egyház közötti válogatáskor vadásztunk az ősnymtatványokra, régi magyar könyvekre és „vetustissimákra”, meg persze a kéziratokra, s minden útijelentésünkben fel is tüntettük, hogy honnan, hány ilyen dokumentumot hoztunk magunkkal, vagy küldettünk ládában magunk után. Egyébként a térképeket, zeneműveket, kéziratokat, kisnyomtatványokat válogatás nélkül megkapta az OSZK illetékes különgyűjteménye, s adta tovább annak, akinek akarta, csak úgy mint az előbb említett értékeket. (Később azonban visszaadta a fölösleges darabokat a Könyvelosztónak, ill. Mátrai László az 1950-es évek végén elérte, hogy a 16. századi külföldi nyomtatványok többségét az OSZK átadta a budapesti Egyetemi Könyvtárnak.)

Még egy dokumentumcsoport volt, amelyet azonnal átadtunk az OSZK-nak, bár nem túlságos lelkesedéssel fogadták. Az OSZK Kézirattárában található jelenleg is ez a „csoport”: a könyvtárak katalógusai lettek, légyen azok cédulakartotékok, leltárkönyvek vagy könyvformátumú jegyzékek. Így hát, ahol voltak ilyenek, s vandál kezek nem szórták szét, akkor ma is rendben dokumentálják egy-egy szerzetesház könyvtárának anyagát; a szétszórt cédulákat is gondosan összeszedtük, elhoztuk, de rendezetlenül adtuk át. A nyomtatott katalógusokon kívül is maradt tehát dokumentum ezekről a gyűjteményekről.

V. Az egyes könyvtárak sorsa

Mint a bevezetőben már említettük, emlékezetünkön kívül két írásos anyagra támaszkodhatunk: az OSZK–KEO irattárban a „Szerzetesi könyvtárak ügyei” feliratú csomagban fellelhető anyagra, továbbá Borsa Gedeon egykorú naplójára. Mindkettőnek van azonban valamelyes hiányossága. A helységek betűrendjébe szedett szerzetesi könyvtári jelentésekből az A–B pallium hiányzik, így tehát a Budapestre vonatkozó anyag is, míg Borsa naplójából az 1950 nyaratól 1951. január 2-ig eltelt időszak, mivel ő csak ezen a napon lépett be az OKK kötelékébe, és „lett a könyvtári akna szürke munkása”, ahogy ezt jó humorú kolléganőnk, Hajdú Elemérné fogalmazta az akkori sztereotípiák stílusában. Első elképzelésünk az volt, hogy Borsa naplóját követjük, mint egy könyvtári Ariadné fonalat, s így kronológiai rendben haladva szólunk az egyes gyűjteményekről. Ezt a gondolatot el kellett vetnünk, mert Borsa belépését megelőzően is sokféle fontos intézkedés történt az egyes könyvtárakkal kapcsolatban, másrészt 1951-ben sem mindenütt ő volt a kiküldöttek egyike, tehát – bár igen sok helyen megfordult – mégsem tudhatott a naplója valamennyi házról. Így kényszerű megoldásként a helységek betűrendje szerinti elbeszélést kellett választanunk, és saját, néha csalóka memóriánkat a hiányzó A–B pallium esetében – meg persze másutt is – egyfelől a Magyar Minerva történeti adataival támasztjuk alá, másfelől az egyéb palliumokban található olyan jelentésekkel, feljegyzésekkel, amelyek egy-egy megye vagy más nagyobb egység, egy-egy hosszabb kiszállás több helyre is vonatkozó beszámolóit tartalmazzák. Természetesen így sem minden rendházzal történik említés, hiszen voltak olyan kolostorok, zárdák, ahol már egyetlen könyv sem volt, meg olyanok, amelyekre vonatkozóan sem állományukat illetően, sem a körülöttük történt események kapcsán nem tudnánk érdemleges, elolvasásra érdemes beszámolót adni.

ANDOCS

Ferences rendház, amelynek könyvtára – a Magyar Minerva szerint – 1723-ban létesült. Két másik, II. József által feloszlott ferences rendház (a keszthelyi és a mesztegnyői) könyvei is Andocsra kerültek. 1950 novemberében a Somogy megyei tanács azt közölte az OKK-val, hogy a „rendház már kiürítve”. Ez annyit jelentett, hogy a rendtagok – ellentétben két, akkor még nem „kiürített” házzal – már nem tartózkodtak ott. A könyvgyűjteményt egyébként az OKK-nak erre a célra „rendszeresített” munkatársa, Oláh Géza 1951 márciusában zárolta az OKK hivatalos pecsétjével. (A legtöbb helyen addig is le voltak pecsételve a rendházi könyvtárak bejáratai, a tanács vagy a helyi muzeológus, levéltáros intézménye nevében.) A legközelebbi adat: Borsa naplóbejegyzése, amely szerint 1952. május 13-án indult Andocsra, egy éjféli vonattal, s a vonat miatt a csatlakozást lekésve, dolgavégezetlenül kellett visszajönnie; úticéljáig el sem jutott. Így válogatás nélkül lett elszállítva Pécsre a kb. 5000 kötet.

BAJA

Itt is 18. századi, 1730-ban alapított könyvtára volt a *ferences rendháznak*. Az értékes gyűjtemény 6-7000 kötet körül volt. A Kecskemétre vonatkozó palliumban fennmaradt Komjáthy Miklósnak 1950. augusztus 29-i jelentése, amelyet a Bács-Kiskun megyei volt rendi könyvtárak miatti kiszállásáról állított össze. Ebben Bajáról is beszámol, ahol Takáts Endre városi főlevéltáros már lepecsételte, sőt, ahol erre sürgős szükség volt, el is szállíttatta a könyvtárakat. A ferences könyvtár a helyén maradt, bár az épületet – akárcsak a cisztercita rendházat és a Szegény Iskolanővérek zárdáját – a Honvédelmi Minisztérium tiszti lakások céljára igénybe vette. Ám mind a városi tanács, mind az ÁVH illetékesei ígéretet tettek arra, hogy a nagy értékű gyűjteményt a helyén megőrzik, illetve ha mindenképpen szükségessé válna az elszállítás, az OKK-t időben értesítik. Így – miután Baját biztonságosnak tudtuk – a leutazást, a válogatást egészen 1951 szeptemberéig halogattuk.

Gerő Gyula, a városi könyvtár újdonsült és agilis ifjú könyvtárosa a nyár folyamán már nagy tervekkel szövögetett, még a kalocsai rendházak gyűjteményeit is szívesen átvette volna, hogy a városi könyvtárat egy „Dél-dunai tudományos könyvtár”-ra növelje. Ő fogadta az OKK kiküldötteit 1951. szeptember 3-án. Borsa, Dörnyei és Reményiné csak a helyőrség engedélyével léphettek az épületbe, ahol mindent rendben találtak, s a válogatást és a régi anyag jegyzékelését gyorsan elvégezték.

A cisztercita könyvtár – amelynek nagy része az iskolák államosításakor tanári könyvtárrá alakult, pontosabban korábban is az volt, csak akkortól államivá lényegült át – várározáson felül kevésnek bizonyult. Itt nem is annyira a válogatás volt említésre méltó, mint az a tény, hogy a MMOK képviselői is megjelentek, s nagy vita folyt a városi könyvtár és múzeum

szétválasztásáról, amelyben az OKK-t a két kiküldött képviselte, a sokkal idősebb, nagyobb tekintélyű és lényegesen rámenősebb fellépésű dr. Ferenczy Endrével, a Központi Régészeti Könyvtár vezetőjével szemben. A múzeumok kaptak is könyvet, mind a ciszter anyagból, mind a kalocsai jezsuiták könyveiből. Legjobban azonban Palla Ákos, az újonnan alapított Orvostörténeti Könyvtár vezetője „profitált” Baján. Palla Ákos rendkívül ügyes miniszteriális úr volt, aki Komjáthy Miklósnak mondta el elképzelését egy orvostörténeti könyvtár „gründolásáról”. Komjáthy, aki ebben a tervben jó lehetőséget látott az állami tulajdonba jutó könyvanyagból tudománytörténeti gyűjtemény létesítésére, pártolólág továbbította Palla javaslatát. Az OKK 1951 tavaszán ilyen értelemben intézett átiratot Ratkó Anna akkori egészségügyi miniszterasszonyhoz, aki áldását adta, s így megalakult az Országos Orvostörténeti Könyvtár, a mai Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár elődje. Valamennyi irgalmas rendház könyvtárának orvosi vonatkozású anyaga ide került, de Palla más rendházakból is erélyesen gyűjtötte az orvosi könyveket, így pl. Bajáról is. Mindenütt megjelent, ahol válogattunk, elegáns piros szolgálati gépkocsijával és csinos sofőrnőjével, nagy feltűnést keltve a falvakban, amelyeken áthaladt.

BAKONYBÉL

Itt a *Szent Benedek rendnek* volt könyvtára. A pannonhalmi kormányzó apát ennek a gyűjteménynek (és több más bencés gyűjteménynek) Pannonhalma számára történő átadását kérte Darvas József minisztertől, s erről az OKK-t is értesítette. Bakonybél esetében Zalai támogatólag aláírtatta ezt a kérést a VKM-nél azzal, hogy a nagyobbírszt teológiai munkákból máshonnan épp elég példányhoz jut az állam. A minisztérium feltehetően ugyanolyan elutasítóan viszonyult ehhez a kéréshez, mint a celldömölki és más bencés rendházak esetében. Válaszuknak azonban nem leltünk nyomára (Bakonybélnek is az Esztergomra vonatkozó palliumban maradt csupán ez az írásos emléke és még néhány mondat Veszprémmnél.)

BUDAPEST

Korábban már írtunk egy Kőhalmi által fogalmazott, a VKM-hez intézett 1950. augusztus 11-ről datált felterjesztésről, amely számos rendházat sorol fel. Ebben a budapesti házak közül az *Angolkisasszonyoké* szerepel, mint amelynek kb. 5000 kötetes könyvtárát aznap kezdték az OKK dolgozói elszállítani. Az épületet a Vámos Ilona állami ápolónőképző szakiskola kapta meg.

A jelentésből az is kiderül, hogy a Thököly út 69. sz. és a Mária u. 25. sz. alatti (a domonkos és a jezsuita) rendházakat a Munkaerőtartalékok Hivatala vette át. Az említett jelentés arról is szólt, hogy – takarékosági okból, a fölösleges szállítások elkerülésére – előzetes selejtezést kívánnak mindenütt a helyszínen végrehajtani, a nagy könyvtárak dolgozóinak bevo-

násával. László Boriska volt az OKK megbízottja a jezsuita rendházban, a Horánszky utcai *premontrei Norbertinum*-ban és az *Angolkisasszonyok*nál, Dörnyei Sándor a Fő utcai *kapucinus* és a Szervita téri *szervita* rendházban meg az említett *domonkosok*nál. Ezeket a rendházakat sürgősen kellett ki-üríteni, ezért válogatás nélkül szállítottuk el a könyveket, részben az OKK Fölőspéldány-Elosztójához, részben a Lövölde téri volt Kairó kávéházba, még 1950 folyamán.

Az OSZK Irattár 724/950. sz. iratából az derül ki, hogy az Országos Széchényi Könyvtár megbízottai a jezsuitáktól 321 térképet és 23 tételben felsorolva könyveket és „vegyes kéziratot anyag”-ot vettek át, a Norbertinumból pedig 69 tétel értékesebb könyvet. E jegyzéket az OSZK az OKK-nak terjesztette fel jóváhagyás végett, s állományba vételre 1950. december 11-i kelettel adott engedélyt Zalai Zoltán. Tulajdonképpen ezeket az értékeket azért válogattatta ki és adta át először megőrzésre, majd végleg az OKK, mert ilyen értékű dokumentumok megőrzésére és elosztására a Fölőspéldány-Elosztónál nem volt precedens.

Természetesen ugyanez volt az eljárás a pesti *ferences rendház* esetében is. Ez volt a felosztott budapesti rendházak közül a legrégebbiek egyike (II. József abolíciós rendelete ezt a rendházat, meg a Fő utcai *kapucinus* és a pesti *szervita* rendházat nem érintette). Ráadásul több rendkívül értékes ősnymtatvány és RMK volt a gyűjteményben, sőt egy Corvina-ősnymtatvány is. Az OSZK – az OKK felkérésére – nem kisebb szakembereket küldött ki ezeknek az értékeknek kiválogatására és átvételére, mint Hajdú Helgát, a Kézirattár, és Sajó Gézát, a Régi Nyomtatványok Tára akkori vezetőit, míg az OKK-t Dörnyei képviselte.

A ferences anyag ekkor még – a kiválogatottak kivételével – a helyén maradt, és a Borsa–Dörnyei–László trió csak 1951. II. 19-én válogatta át és adta vissza az egyháznak járó könyveket. (A Corvinát azonban teljesen külön, ünnepélyesen Waldapfel Eszter vette át – Dörnyei kíséretében – a korábbi házfőnöktől, aki azt a volt házfőnöki, akkor már plébániai iroda pánccs szekrényében őrizte.)

Mint említettük, a legtöbb rendház anyagát válogatás nélkül szállította be az OKK a raktáraiba, amelyek száma már 1950 novemberében megszorodott. A Lövölde téri Kairó kávéházon kívül szert tettek egy üzlethelyiségre a Vécsey u. 5. sz. házban, s egy másikra a Kinizsi u. 27. sz. alatt.

Ezekbe a raktárakba – mint ez Ürögdi Györgynének egy november 21-i feljegyzéséből látható – az addig zárolt mintegy 200 könyvtár egy részét az OKK már beszállította. Ez a feljegyzés a a Népművelési Minisztérium Sajtóközigazgatási Osztálya vezetőjének, Hartai Lászlónak OKK-beli, a szerzetesi könyvtárakkal kapcsolatos látogatását rögzítette írásban. Innen tudjuk, hogy Hartai – fogalma sem lévén az e téren uralkodó viszonyokról, amelyekről egyébként, sajnálatos módon még az OKK más osztályain dolgozóknak is hi-

hetetlen naiv elképzeléseik voltak – megkérdezte, vajon az átvett anyagról ké-szülnek-e jegyzékek. Ürögdiné felvilágosította, hogy olyan körülmények kö-zött, amikor 24 órán belül kell több ezer kötetet elszállítani, gyakran teljesen feldúlt helyiségekből, ez teljes képtelenség volna. Mellesleg, meglepő módon, ebben a feljegyzésben még arról esik szó, hogy valamennyi rendházat ki kell december 7-ig üríteni, ami ugyancsak teljes képtelenség volt.

A kiürítés azonban folytatódott. Az állam és egyház közötti megegyezés után már január 12-én Borsa (naplója szerint) a *Sophianum* (a Szent Szív női szerzetesrend Mikszáth Kálmán téri iskolája) pincéjéből gyertyafény mel-lett adogatta ki, s még aznap a „*Margitok* volt kápolnájából és az *obláták* Mária utcai rendházából” is az OKK raktárába hozatta a könyveket. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy egyidejűleg a feloszlattott *egyesületek* könyv-táiról is gondoskodnia kellett az OKK-nak. Aznap, ugyanazzal a fuvarral szállította Borsa az Eötvös Kollégium könyvtárába a *Baumgarten*-alapítvány könyveit a kurátor, Basch Loránd Városmajor utcai lakásáról. Baumgarten Ferenc ugyanis a könyveit is csatolta a bérházának jövedelméből létesített irodalmi alapítványához, s ez a gyűjtemény még később is gyarapodott, pl. Tóth Árpád könyvtára is odakerült. A könyvgyűjteményt néhai tulajdonosa a magyar írók használatára szánta. Ám a Baumgarten-alapítványt, s ezzel együtt a könyvtárat is, a kormányzat feloszlatta.)

A január 12-i szállításkor még nem történt válogatás, a részletes válo-gatási utasítást Kőhalmi Béla január 13-án terjesztette fel a VKM-hez. Borsa naplója szerint előzetesen Borsával, s nyilván korábban Dörnyeivel is meg-beszélte ezt a már január 10-én megfogalmazott szöveget. Azért hangsúlyoz-zuk ezt, mert ebből is kiviláglik, hogy Kőhalmi, s ugyanígy Fitz is, nem pa-rancsszerűen, hanem véleményüket is meghallgatva, s ezzel is tanítva, irányí-totta az ifjú munkatársakat.

Már a megegyezés értelmében válogattuk a helyszínen, ismét a megszo-kott hármásban a *pálosoknak* a Gellérthegy oldalában lévő rendházának könyvtárát, amelyről csak annyit érdemes feljegyezni, hogy olyan poros volt, mintha fennállásának mintegy húsz esztendeje alatt nem porolták volna le. Jártunk még egyebütt is, pl. a Szőlő utcai és Huba utcai rendházakban Borsa, de említésre érdemes anyag sehol nem volt. Kivételt képez az *Irgalmasok* kórházának könyvtára, amely azonban orvosi részében a már említett Palla-alapította Orvostörténeti Könyvtár alapját képezte, míg az egyháznak járó részt visszakapta az egyház. (Ehhez az orvostudományi alaphoz járultak ké-sőbb az egri, pécsi stb. irgalmasok könyvei.)

CELLDÖMÖLK

Komjáthy Miklós 1950. nov. 27-i jelentése szerint a *bencés rendházban* a könyv-tár még a helyén van. Kevés benne a könyv, annak egy része is a rendtagok magántulajdona. Katalógusa sem maradt. A rendház anyagát ugyan a pannon-

halmi kormányzó apát kérte Darvas József minisztertől, de elutasító választ kapott. A jobbára 18–19. századi, 8000 kötetet számláló gyűjteményt végül is 1951. június elején válogatták szét az OKK küldöttei, addig a járási tanács ép-ségben őrizte a helyén, de akkor a „járási jegyközpont” elhelyezése végett sür-gősen szükségessé vált a kiürítés. Az egyházat illető, meglehetősen tetemes részt Nemes Pál plébános vette át.

CSORNA

Az 1802. évi alapítású csornai *premontrei apátság* könyvtára igen jelentős gyűjte-mény volt. A felosztatott rendházba már 1950 augusztusában a helyi tanács köl-tözött. De a könyvtárat gondosan lepecsételték, s csak akkor nyitották fel – leg-alábbis így tudták az OKK-ban – amikor egy rendőri nyomozás során talált, s ugyancsak a gyűjteménybe tartozó könyveket, meg a rendtagok magántulajdo-nát szobáikból, oda behordták. Ugyanide helyezték el a MMOK számára félre-tett értékeket, képeket stb., amelyeket a rendházban találtak. De, mint ezt egy előző fejezetben már említettük, a járási tanács személyzeti előadója a későbbiek folyamán a könyvtárat felnyitotta, mert az április 4-i dekorációhoz „kívánta fel-használni az ott lévő képek kereteit”. A takarékoság jegyében fogant akció során a képek maguk is megsérültek. A személyzeti előadó az ez ügyben kiszál-ló és jegyzőkönyvet felvevő Hajdú Elemérnének azt is elmondta, hogy a járási pártbizottság egyik tagja vitt el könyveket is. A járási párttitkár pedig, aki szin-tén jelen volt az esetenél, azt mondta jegyzőkönyvbe, hogy ő nem vitt el könyve-ket, csak Lengyelország térképét és egy karmesteri pálcát. Hajdúné az OKK nevében írásban felelősségre vonta a ház gondnokát, Mayer Jenő szociális tit-kárt. Idézzünk válaszelelemből: „3 db értékes vázát szerettem volna elhelyezni jól elzárható helyre. Erre kértem Éliás sz.ü. előadót, akinek birtokában volt a könyvtárkulcs, hogy hadd zárjam el oda. Bementem a könyvtárba vele. Akkor voltam ott először. Ez cca. [1951] április első felében volt. A könyvtárteremben csak képek és földön heverő könyvhalmazokon lehetett járni... Osztályveze-tőmnnek jelentettem, hogy nem vállalhatom sem az anyagi sem az erkölcsi fele-lősséget a könyvtárral kapcsolatban, mert az olyan állapotban van, mint az ale-xandriai könyvtár mielőtt odavetették az első gyűjtő fáklját...”

A könyvtárat végül 1952. március 25-én válogatták szét az OKK kikül-döttek. Kb. 40 000 kötetre becsülték a gyűjteményt, amiből kb. 20 000 lehe-tett vasállványon rendben elhelyezve, a többi ömlesztve.

Külön kiemelték a könyvtár történelmi és Miscellanea-gyűjteményének értékeit. (A csornai könyvtár vette meg Ágoston József építész-mérnök, híres gyűjtő rendkívül ritka könyveket tartalmazó gyűjteményét, amelyet egy an-tikvárius 1905-ben eredetileg az OSZK-nak kínált fel, de olyan magas árat kért, hogy azt a nemzeti könyvtár felháborodottan visszautasította. Így aztán végül mégis az OSZK-ba kerültek ezek a ritka hungarikumok.) E könyvtárnak a katalógusa is megmaradt, s a gyűjtemény darabjaiban a könyvtár ex librise jelzi a régi possessort.

DUNAFÖLDVÁR

A *ferences szeretetház* mintegy 4000 kötetes gyűjteményt mondhatott magáénak, amelyet Novák József szekszárdi múzeumigazgató a múzeumba beszállíttatott. Itt gyűjtötte ugyanis össze a veszélyeztetett, elhagyott, vagy az államnak felajánlott gyűjteményeket, amelyek kötetszáma 1950 decemberében, Komjáthy Miklós Tolna megyei szemléjekor, már 60 000-re rúgott. Novák József is egyike volt azoknak a vidéki muzeológusoknak, levéltárosoknak, könyvtárosoknak, akiknek sokezer kötetnyi könyv megmentése köszönhető.

EGER

Ez a szépséges érseki város több ok miatt is emlékezetes marad számunkra. Ez volt az első helység, ahol már a Paritásos Bizottsággal történt megállapodás értelmében kellett intéznünk hat rendházi könyvtár sorsát. Ugyanakkor mikor visszaadtuk az egyházat illető anyagot, megoldást kellett találnunk a megmaradó anyag biztonságba helyezésére, amihez sem pénz, sem tapasztalat nem állt rendelkezésünkre. Ezek mind emlékezetre méltó dolgok, de talán legemlékezetesebb Soós Imre, Heves megye levéltárosa, aki egyike volt a leglelkesebb és legsegítőkészebb kultúrmunkásoknak, akikkel e munka során dolgunk akadt. Nemcsak gondját viselte a gyűjteményeknek és megóvta őket a széthordástól, de minden téren segített abban, hogy a visszamaradó hatalmas mennyiséget el tudjuk helyezni.

Mondanunk sem kell, hogy szorongással eltelve utaztunk Egerbe 1951. január 15-én. Borsa Gedeon OKK-szerződésének aláírásán szinte még meg sem száradt a tinta, László Boriska pedig minden különösebb előképzettség nélkül került ebbe a munkakörbe. Ugyanis az OKK vezetőjének titkárnője volt, amikor beválasztották a szakszervezeti bizottságba. Zalai Zoltán úgy érezte, hogy etikailag összeférhetetlen, ha titkárnője révén esetleg nyomást gyakorol az SZB-re, s ezért áthelyezte a Szervezési és Tanulmányi Osztályra, ahol a könyvtárostanfolyam szervezőinek kisínasa lett.

Szorongásunkat Soós Imrével való találkozásunk némiképpen eloszlatta. Végigjártuk vele az átválogatandó gyűjteményeket, majd a Pedagógiai Főiskolán, Némegy Lajos igazgató révén próbáltunk helyet szerezni, sikertelenül. Másnap Gyöngyösön szemléltük meg az ottani könyvtárat, majd újra lepecsételtük – egy aranymedállal, amelyet rögtön el is veszítettünk, de Borsa Gedeon végül megtalálta, mindkettőnk nagy örömére. Gyöngyösön egyébként Bán Imrében, a későbbi debreceni professzorban újabb csodálatos segítőt ismertünk meg. Egerben harmadnap kezdtük meg tényleges tevékenységünket, amelyet két kiküldetés (jan. 15–19. és jan. 29–febr. 2.) során tudtunk elvégezni. A Paritásos Bizottság ebben a munkában Paulay Imrét és Hervay (Levente) Ferencet jelölte megbízottainak.

Konkrétan az egyes könyvtárakról:

Angolkisasszonyok. Tanári könyvtára már korábban, az iskolák államosítása-skor állami tulajdonba került, s a rendházba beköltöző tankerületi igazgatóság tulajdona lett, kb. 3–4000 kötet kivételével, amelyet Soós Imre a megyei levéltárba már korábban beszállíttatott. Mi innen, mert helyszűkében voltak, a városi levéltárba vittük át, s ott válogattuk. Mintegy egyharmadát kapta vissza az egyház.

Cisztercita rendház. Bár ez is iskola volt, a mintegy 20 000 kötetes könyvtár nem került az iskolák államosításakor átvételre, viszont állománya 15 000 kötetre „leapadt”. A könyvtárhelyiségre az iskolai DISZ-szervezet vetett szemet, ezért a könyvanyagot (amelyből igen keveset ítéltünk visszaadandónak, de amelyből kb. 1500 kötetet a Pedagógiai Főiskolának adtunk át), a városi levéltárba akartuk szállítani. Ezt azonban a mérnöki hivatal már statikailag aggályosnak találta, és így nagyon örültünk, mikor a városi végrehajtók földszinti helyiségét kaptuk meg céljainkra. Igen ám, de egy adag könyv beszállítása után a végrehajtók tiltakoztak, s egy másik helyiségbe kellett a könyveket áthordanunk, ugyancsak a városháza földszintjén. Egyébként a megyei levéltárnak is adtunk át okmánytárakat, kb. 50 kötetet.

Ferences rendház. Az épületet a Munkaerőtartalékok Hivatalának utalták ki. Sok volt a hitbuzgalmi, a pasztorációs tevékenységhez szükséges munka, ezeket és a hozzá való állványokat visszaadtuk az egyháznak, a megmaradt kb. 3000 kötet régi anyagot a városi levéltárba szállítottuk, nem is akárhogyan, mert – teljesen ingyen – a városi tűzoltókocsit kaptuk meg! Két szép barokk állvány is volt a könyvtárban, ezeket a helyi muzeológusnak, Nagy Barnának gondjaira bíztuk.

Az Irgalmasok kórháza államosítás után is kórházként működött. Ez volt tulajdonképpen az első rendház, amelyhez hozzáfogtunk: mi lámpalázások voltunk, a tűzoltókocsi is zavart némiképpen, s rakodómunkásra sem lévén a városnak pénze, a kórház jó erőben lévő és jámbor, de nem épelméjű ápoltsai rakták a könyveket. Azonban a kórház miniszteri biztosa leállította a rakodást, felelősséget vállalva a könyvtárért. Szerencsére, mert így az Orvostörténeti Könyvtár később egyben átvette a gyűjteményt, illetve annak régi részét. A kórházi könyvtárnak volt katalógusa, annak alapján adtuk meg Pallának az egyháznak visszaadandó könyvek jelzeteit.

Minorita rendház. Ezt az épületet egy középiskolás kollégium kapta. A mintegy 4000 kötetet nem találtuk különösebben jelentősnek, mert „csak” 17–18. századi könyvek voltak.

Szervita rendház, azaz „servita”. „Mondtam már, hogy servita – javított ki minket egy helyi lakos, némiképpen ingerülten, mikor másodszor vagy harmadszor is szervita rendházzal beszélünk vele. Ez aztán szállóigévé is lett köztünk, ha valaki nehezen akart valamit megérteni. Felejthetetlenül megható volt ezzel szemben a süketnémák intézetévé alakított rendház könyvanyagának válogatás utáni szállítása. A kb. 3000 kötetes régi könyvtár nagy része 18–19. század-

ból származó, nem tudományos jellegű munka volt. Az államnak jutó részt a kis süketnéma gyerekek láncot képezve adták kézről-kézre, s így hordták a tűzoltókocsihoz. Ma is előttünk van boldog kis arcuk, amikor egy-egy könyvbe belepillantva, olyan képet találtak, amelyet artikulálatlan hangocskájukkal már meg tudtak nevezni, s nekünk megmutatni, hogy egy kis simogatást kiérdemeljenek. – A könyvtárban, a változatosság kedvéért két beépített rokokó könyvespolc volt, ezeket is le kellett szerelni. Ezt a feladatot már Nagy Barnára hagytuk, aki aztán a múzeumba vitette.

ESZTERGOM

A primási székhelyen a helyi *bencések* és a *szatmári irgalmas nővérek* rendháza került államosításra. A *ferences rendház* könyvtárát is zárolták, de már szeptemberre kiderült, hogy ez a rendház iskolaként fog tovább működni, s így a zárolást feloldották. Itt is egy lelkiismeretes levéltáros, Vitál József, a megyei közlevéltár vezetője volt az, aki nemcsak az esztergomi könyvtárak anyagát helyezte biztonságba, hanem a *tatai kapucinusok* 8000 kötetes és az ugyancsak *tatai piaristák* igen értékes 20 000 kötetes könyvtárát is az esztergomi megyeházára szállíttatta. Hosszas levelezés után, s miután még 1951 áprilisában az OKK négyes fogata hét álló napon át kora reggeltől késő estig válogatott, ez az anyag a debreceni tájraktárba került, a megyét pedig az OKK azzal „vigasztalta”, hogy helytörténeti könyvek nemigen voltak itt, egyéb használható munkákat majd Budapestről fognak a városnak juttatni. Esztergomban, mindennek ellenére élvezettel dolgoztunk, egyrészt mert nem volt olyan sok a már unalomig látott hitbuzgalmi munka, másrészt, mert a helybeli papok jóvoltából a város szépségeit és értékeit mind megcsodálhattuk.

GÖDÖLLŐ

A kb. 7000 kötetes *premontrei* könyvtárat eleinte az Agrártudományi Egyetem egy helyiségében tárolták, de még 1950 októberében – válogatás nélkül – Budapestre, a Kairó kávéházba kellett szállítani.

GRÁBÓC

A szerb-görögkeleti *bazilita rend* kolostora 1950 decemberében, Komjáthy Miklós jelentéstételekor még nem volt felosztatva. Sok felosztatni való nem is igen lehetett rajta: egyetlen rendtag tartózkodott ott, a rendfőnök. Ő őrizte a kb. 1000 kötetes könyvtárat és a rendkívül értékes muzeális tárgyakat. A gyűjtemény végül is a szentendrei szerb püspökség könyvtárába került, ahol ma is őrzik.

GYÖNGYÖS

Az itteni *ferences kolostort* a Báthoriak a 15. század elején alapították. Ez volt – szerencsére ma is ez – Magyarország legrégebbi alapítású rendi könyv-

tára. A szerzetesi könyvtárak megfelelő palliumában lelhetjük Kőhalmi Béla ceruzával írt fogalmazványát 1950. július 16-ról kelezve, amelyben a polgármester figyelmét felhívja a rendházban lévő „ötszáznál nagyobb számú, nemzeti szempontból felbecsülhetetlen értékű ősnymtatvány”-ra. Ez az adat a Magyar Minerva 404. lapján szerepel, ahol a gyűjtemény leírása azt a fontos tényt is említi, hogy a török időkben 72 rendház könyveit menekítették ide. Egerből érkezve Gyöngyösre, első, január 16-i kiszállásunkkor, az eredeti helyén lévő gyűjtemény megejtő szépsége, a helyiségek, az íves kiképzésű szekrények, a bennük lévő patinás könyvek mély benyomást tettek ránk. Borsa Ge-deon több ízben utazott le Gyöngyösre, de már az első alkalommal megérett benne a gondolat, hogy ezt a gyűjteményt épségben kell megőrizni. Szerencsére, vagy tán Kőhalminak korábbi levele hatására, Ács Vendelné, a helyi tanács elnöke is átérezte ennek a gondolatnak jelentőségét.

Noha a könyveket később vándoroltatni kellett, s természetesen a könyvtár szépséges berendezését is, a tanács mindig talált megfelelő elhelyezést, sőt könyvtárosi állást is létesített. Sajnos, hely hiányában még csak futólag sem lehet megemlíteni azt a sok-sok levelet, amelyet Borsa az OKK nevében fogalmazott, a gyöngyösi kiszállásokat, amelyek során előbb Ácsné v.b. elnökasszony felajánlott helyiségeit kellett megnézni, majd a rendházba beköltözött SZÖVOSZ mezőgazdasági iskola sürgetésére a könyvanyagot átválogatni és a megmaradókat az új helyre elszállítani. A SZÖVOSZ iskola vezetője azzal fenyegetőzött, hogy ha nem tudja időben megnyitni az iskolát, akkor az OKK-ra fogja hárítani a politikai felelősséget, mint amely intézmény „nincs tisztában a kádereképzés jelentőségével”.

Végre 1951. április végére megérkezett a póthitel a könyvek és szekrények szakszerű elszállítására, s az új helyen való felszerelésére, s így új, biztonságos helyre került a „műemlékkönyvtár”. Borsa és Dörnyei jelentése szerint az eredeti 192 ősnymtatványból ekkor csak mintegy 40-50 volt meg. Ezek jegyzékelésében avatott szakember, Gerézdi Rabán segítette őket, ami tanulságos munka volt. Ma [1988] a Bajza József könyvtár az eredeti épületben Gyöngyös idegenforgalmi nevezetessége.

GYŐR

A városban három rendház volt: *bencés*, *karmelita* és *Orsolya-rendi*. Az első kettőt a Munkaerőtartalékok Hivatalának utalták ki, mindjárt 1950 augusztusában. Szőke Béla, a győri Városi Múzeum vezetője augusztus 1-jén értesítette erről az OKK-t azzal, hogy a *bencés rendházban*, részben beépített barokk szekrényekben, több tízezer kötet van, a *karmelita rendházban* pedig az igen értékes könyvek kiemelkedő művészi munkájú szekrényekben állnak. Augusztus 1-től 31-ig 12 levél ment ki az OKK-tól a könyvtárak ügyében, Komjáthy Miklós még le is utazott helyszíni intézkedés végett, szept. 1-jén és 9-én. Korfestőnek néhány idézet levelekből, beszámolókból: Ferenczy Géza telefonon beszélt

Gerő Lászlóval a MMOK megbízottjával, aki elmondta, hogy a Munkaerő-tartalékok Hivatalának vezetője közölte, a karmelita rendház könyvtárhelyiségét kultúrteremnek kívánják használni. A beépített szekrények – mondta el Gerő – a vezető szerint „nem alkalmasak arra, egyházi jellegű faragványainkkal, hogy abban a kultúrteremben maradjanak, amelyet az iparostanulók látogatnak, ezért el kell távolítani a berendezést.” Egy másik idézet Dobrovits Aladárnak a MMOK-hoz írt, s az OKK-nak másolatban megküldött jelentéséből való: „A volt győri bencés kolostor II. emeleti lépcsőháza 1697-ben láttatott el stukkódísszel, illetve stukkódíszbe ágyazott bibliai tárgyú olajfestményekkel, oly módon, hogy az olajfestmények helyükről el nem távolíthatók. Tekintettel a lépcsőház díszének nagy műtörténeti értékére, a lépcsőház védett műemléknek volna nyilvánítandó. Arra való tekintettel azonban, hogy a volt bencés épületben több közhivatal, párthelyiség stb. foglal helyet, szükségesnek tartjuk, hogy a bibliai tárgyú képek elfedessenek. Javasoljuk homályos üveggel való elfedésüket, amely a károsodástól megóvjá őket. Az elfedés mikéntjének végrehajtására szakértő kiküldését javasoljuk.” (Ugyancsak a bencés épületben volt egy gyógyszertár, épen maradt stukkó- és freskódíszekkel. Itt egy edénybolt működött, s a freskókat olajfestékekkel kenték le.)

A rendházi könyvtárak anyagának egyház és állam közötti szétesztására 1951. december 11-től 21-ig került sor. Itt Borsán és Dörnyein, meg rövidebb ideig Wixnén kívül mások is részt vettek a munkában, különös tekintettel arra, hogy ekkorra már egy másik akció is megindult: az egyházi tulajdonban maradt értékek nyilvántartásba vétele egy teljes országos kataszter céljaira. Borzasztó hidegben, ma már elképzelhetetlenül rossz szállodaviszonyok közepette, még vasárnap is dolgozva történt meg a válogatás a városi múzeumba beszállított anyagnál. A bencések könyvtárát nem kellett válogatni, mert annak államosítását, akárcsak az esztergomi ferencesek esetében, a meghagyott egyházi gimnázium miatt visszavonták.

GYŰD (MÁRIAGYŰD)

A 18. században alapított gyűdi *ferences zárda* könyvtára, a pécsi Egyetemi Könyvtár könyvtárosa, Litványi László által zárolva volt ugyan, de a helyi tanács átszállította a „Mária-szálló”-ba. Ide kétszer is betörttek, egyszer az ablakon keresztül, egyszer meg a lepecsételt ajtót felnyitva. Végül a könyveket Pécsre szállították, itt kerültek átválogatásra. A levéltári anyagot, amelyet a barátok 1711-től gyűjtöttek, a pécsi városi levéltár kapta, de a máriagyűdi bíró szerint 3 eredeti Kossuth-levelet találtak a leltározás alkalmával, azt „felküldték Pestre”.

JÁSZBERÉNY

Mint a Szolnok megyei rendházakat mind, a jászberényi *ferences rendházat* is Kaposvári Gyula, a szolnoki Városi Könyvtár és Múzeum vezetője óvta gondos

szemmel. Már 1950. július 22-én jelentette, hogy a megyében lévő könyvtárakat zárta. Ezek után az OKK részéről előbb Dörnyei Sándor járt a városban, előre megállapodva Komáromy Józseffel, a Jász-Kun Múzeum vezetőjével, hogy az megőrzésre átveszi a válogatás után az államnak maradó könyveket. Még örült is ennek Komáromy, mert a Múzeumnak nem volt könyvtára. Mivel először agg apácák otthonát rendezték be a volt rendházban, a könyvtárt teljesen biztonságban lévőnek véltük. Mégis már 1951. február 14-én Reményi Andrásné és László Boriska megérkeztek Jászberénybe, a válogatási akcióra. (Igen-igen hideg volt, mindkettőnkön hosszú nadrág, aminek az volt a következménye, hogy az állomástól a múzeum felé menet többször hallottunk ilyesféle sutogást a hátunk mögött: „Ezek színésznék”, „Színésznék érkeztek Pestről”. Ez egyébként mindig megismétlődött, valahányszor nadrágban jelentünk meg egy vidéki városban.) A színésznék két nap alatt átválogatták a kb. 4500 kötetes, többnyire 18–19. századi teológiai munkákból álló gyűjteményt. Mintegy 500 kötetet adtak át a helyi plébánosnak, a fennmaradó 4000-et a Jász-Kun Múzeum kapta zárt letétként. A beépített könyvvállványokat az időközben Szociális Otthonná alakított házban hagyták, a be nem épített polcokat részben a plébánosnak, részben Komáromynak. Az elszállításban maga Komáromy József és hivatalsegédje segített. (Írás közben eltűnődhettünk azon, hogy ma vajon hány könyvtáros vagy múzeumigazgató cipelne könyveket lépcsőkön le, teherautóra fel? Ne legyen rá soha szükség, de mégsem tudhatjuk, jó jel-e ez vagy rossz?)

KALOCSA

Lehetséges, hogy ez a város csupán a „*Memoria praeteritorum malorum semper iucunda est* – Az elmúlt megpróbáltatások emléke mindig kellemes” alapján nőtt a szívünkhöz? Vagy a gyönyörű és igen gazdag érseki könyvtár az, ami miatt jól esik a városra emlékezni? Szerencsére ez a gyűjtemény érintetlen maradt. A felosztási rendelkezés a *jezsuita* rendházat érintette, amely egyszersmind intézet, iskola is volt. A Munkaerőtartalékok Hivatala ide javítóintézetet telepített, a *Miasszonyunkról elnevezett Iskolanővérek* zárójeléből mezőgazdasági középiskola lett, míg a Haynald Obszervatóriumot, amelyet a jezsuiták tartottak fenn, a Csillagvizsgáló Intézet üritette ki. Mind ezt a kalocsai polgármester közölte az OKK-val 1950. aug. 1-jén. Ezzel indult a levelezésnek, a kiküldetéseknek, a különböző intézmények és hatóságok közötti kötélhúzásnak, gáncsoskodásnak sajnálatosan tipikus sorozata. A zárt könyvtárakat a városi múzeum lelkes vezetője, Laszczik Ernő őrizte vigyázó szemmel, s jelentette az OKK-nak az elég gyakran bekövetkező pecsétfeltöréseket. Hozzá fordultak a könyvtárhelyiség kiürítését sürgető új épületulajdonosok is.

Ez még nem lett volna sajnálatos. Az volt viszont az a tény, hogy Laszczik hiába szeretne volna elérni városi könyvtár alapítását az igen remek könyv-

anyagból, ez elől minden illetékes elzárkózott. Az eredetileg a múzeumnak szánt, de aztán a honvédelmi minisztérium részére lefoglalt helyiséget sem tudta megkapni a veszélyeztetett jezsuita könyvtár menedékhelyéül, holott az új tulajdonos, a Munkaerőtartalékok illetékese a kalocsai jezsuita gyűjteményt nemes egyszerűséggel „3 vagon papírhulladék”-nak minősítette. Nem szólva arról, hogy helyi bejelentésből értesült pl. az OKK arról: fogházörök felügyelete alatt két teherautónyi könyvet szállítottak el az állami tanítóképző diákjai szeme láttára a jezsuita rendházból. Az OKK szeretne volna felelősségre vonni az így rendelkezőket, de ilyenekre nem sikerült ráakadni. A Népművelési Minisztérium sem volt helyzete magaslatán: levélben nehezményezték egy alkalommal, mikor a kalocsai tanács népkönyvtárának könyvkérő levelét továbbították, hogy „...a városi könyvtárak számára probléma a szerzetesi könyvtárak selejteztelen és hatalmas könyvanyaga.”

A kötélhúzó intézményekhez Kalocsán a MMOK is csatlakozott, amikor a múzeum vezetőjével közölte, hogy a jezsuita könyvtár kulcsait a jövőben csak a MMOK engedélyét felmutató személynek adhatja ki, mert a könyvtárt „a Központ a Könyvtári Központtól teljes egészében átvette, tehát felügyeletük alá tartozik. A Könyvtári Központ a jövőben csak Központunk megkeresése után, illetőleg Központunk engedélye birtokában intézkedhet a könyvtár sorsa felől.” Mivel erről az OKK-t elfelejtették értesíteni, Borsa leutazott Kalocsára – engedély nélkül és természetesen hiába. Ebből hosszabb budapesti levelezés kezdődött, mialatt a helyszínen a jezsuita könyvanyag elhelyezésére még mindig nem sikerült megfelelő raktárt szerezni.

Gerő Gyula, a bajai könyvtáros, azt a gondolatot sugallta az OKK-nak, hogy a könyveket Baján el lehetne helyezni, mert ő a tanácsnál elérte, hogy ott egy „Délunai Tudományos Könyvtár”-at lehessen alapítani, ahová Kalocsa anyagát is be lehetne fogadni, két feltétellel, hogy legyen helyiség, és hogy ez a szállítás a tanácsnak egy vasába se kerüljön. Ilyen elátkozott körülmények között érkeztünk addigra már összeszokott négyesben, 1951. május 15-én az anyag válogatására.

Minden lidércnyomásos volt. Reggel 6 óra 25 perckor induló vonattal délre már meg is érkeztünk Kalocsára. A „szállodánk” átalakított istállónak bizonyult, ahol a minimális méretű ablakok a lovak fejének magasságához alkalmazkodtak. Első utunk a jezsuita könyvtárba vezetett: ott a terem közepén fél méter magas szemétdomb ékeskedett; egyszerűen döbbenetes látvány. A rendtagok szobáiból mindent lehordtak, s a terem közepén kiborították a kosarakat. Nem lehetett mást tenni, a polcokhoz csak úgy fértünk, ha ezt átválogattuk. Éjjelitől ősnymtatványig minden akadt benne. Ez szó szerint értendő: a brünni kiadású *Thuróczi Krónika* egy példányát úgy szedtük ki a kupacból, hogy először meglettük a könyvtest nagy részét egy darabban, majd a többi részt levellenként szeddegettük össze. (Itt jegyezzük meg, hogy ezt a *Thuróczi Krónikát* javaslatunkra a debreceni Egyetemi Könyvtár kapta meg. Elképzelhetni ke-

véssé elkényeztetett szívünk meghatottságát, amikor úgy egy hónap múlva a hölgyek szegfűt, ezen felül a dohányosok egy-egy csomag előkelő cigarettát, a nemdohányzók egy-egy tábla csokoládét kaptak, egy szellemesen megfogalmazott latin nyelvű oklevél kíséretéként. Ebben ékes iniciáléval díszítetten megköszönték az intézmény első ösnyomtatványát.)

A város üzleteit – nem volt fárasztó – felkutattuk ennivalóért, eredménytelenül. Egész ottlétünk alatt ugyanabból a sütésből származó – már első napunkon sem friss – sós kiflit tudtunk csak venni, meg némi pritamint; ezzel az árukínálat befejeződött. Hamarosan arra is ráébredtünk, hogy a víz Kalocsán ihatatlan, ám amikor ásványvizet akartunk vásárolni, mindenütt csak és kizárólag Igmándi vizet kínáltak. Így főképpen a javítóintézet konyhájának remekeire voltunk utalva, amelyek egyszerűen leírhatatlanok voltak. Egyet, mint abszolúte felejthetetlen meg kell említenünk (1951-et írunk!): fokhagymaszárból készült szép zöld színű főzelék volt, dekoratívan sárga, mert tojásporból készült, négyzet alakú feltéttel. Utóbbit az urak – feltehetően, mert a női adagokra is igényt tartottak – „bálnafülzsír”-nak minősítették. Ilyen körülmények között dolgoztunk minden áldott nap, reggel 8-tól este 8-ig, hogy mielőbb túljussunk Kalocsán, s hogy este minél rövidebb ideig kelljen néznünk a szállodai szobánk falának nedves faltjait eltüntető, szarvasbögéses alkonyattal pompázó falvédőt.

Egyébként a jezsuita könyvtár – kb. 25 000 kötet – csodálatos volt. A nagy francia enciklopédiától, és egyéb egyházilag tiltott könyvektől kezdve egy újabb ösnyomtatványig sok volt benne az értékes könyv. Így aztán, amikor a városi notabilitások eljöttek megcszemlélni a munkánkat, Borsa Gedeon, hála a Fitz körében eltöltött négy hónapnak, teljesen elkápráztatta őket, csillagszóróként sziporkázva az inkunábulum, ligatúra, kolofon, liminária, vetustissima és társaik sűrű emlegetésével. Az így keltett hatásnak köszönhető, hogy mire a válogatást befejeztük, nyugodtan zárolhattuk a helyén a könyvtárat, egyelőre nem kellett elköltöztetni. Visszautazásunk május 18-án nemcsak az újabb bumlizás miatt volt emlékezetes, hanem azért is, mert Borsa a több órás úton végig egy vízzel teli befőttesüveget tartott a kezében, amelyben az eredeti, hazulról hozott pörkölt helyett, a feleségének hajnalban vásárolt pünkösdi rózsákat szállította.

Miasszonyunk Iskolanővérek (Nôtre Dame) zárda könyvtára. Június 25-én utaztunk ismét Kalocsára válogatni. A kb. 6000 kötetes rendezett anyaghoz is, ha némiképpen kisebb terjedelemben, de szemétdomb társult. A válogatáson kívül lebonyolítottuk az összes egyháznak szánt könyv visszaadását – Gyenis András volt a megbízott, de távollétében kellett ezt elintézni, ami szintén váratlan komplikáció volt. A sokféle teendő következtében rohanni kellett az állomásra, ahol éppen a távolodó vonatunk ütközőire esett pillantásunk. A rohanás következtében László Boriska hálószatyrából kiesett az a boríték, amelyben az OKK pecsételésre használt ércbélyegzője volt. Ezt valami jótét lélek

megtalálta és gondosan megküldte az OKK-nak. Az éberség elleni súlyos vétéséget félhavi fizetésnek megfelelő pénzbüntetés követte, s ez az akkori viszonyok között igen-igen enyhe ítélet volt, hiszen még elképzelni is szörnyű, mit tehetett volna az ellenség, ha megkaparintja a bélyegzőt. Egyébként a hazautazáskor a vonaton az utasok csomagjaiban „szagértő”-k kurkásztak, hogy elkobozzák a dugi paprikát.

Kalocsa záróakkordjai közé még Palla Ákos már említett piros autója tartozott, amely az orvosi anyagot fogadta magába, meg Ferenczy Endre, aki viszont múzeumi anyagot válogatott, mindezt a szeptemberi bajai válogatással egybekötve.

KAPOSVÁR Id. MERNYE

KECSKEMÉT

Bevezetőül egy idézet Komjáthy Miklósnak 1950 augusztusában, Bács-Kiskun megyei kiszállása alkalmával Kőhalmi Bélához írott leveléből: „...nagyon helyes lenne, *valamennyi* megyei tanáccsal felvenni a személyes érintkezést. Itt [Kecskeméten] legalább úgy tapasztaltam, hogy megkereséseink, a legsürgősebbnek jelzettek is, napokig keringenek a különböző osztályok között. A rendházi könyvtárak ügyét először az oktatási osztályra szignálták. A könyvtárak valóban odatartoznak. Elhelyezésükről azonban az igazgatási osztály hivatott dönteni. Áttették tehát oda. Az igazgatási osztály viszont szakembert az oktatási osztálytól kér. Közben az ügy – az ide-oda tologatás során – egyre jelentéktelenebbnek tűnik és sok más, konkrét ügy mellett, amelyet a referensek nyakára járó személyek képviselnek, elsikkad. A rendi könyvtárak dolgait (és általában a könyvtárak dolgát) csak a helyi hatóságokkal való közvetlen, személyes megbeszélés mentheti meg az eljelentéktelenedés veszélyétől.” (Ne feledjük: ekkor alakultak át tanácsokká a polgármesteri hivatalok, s a fenti nemcsak erre a megyére állt, hanem igen jellemző volt mindenütt.) Komjáthy később, útijelentésében így fogalmaz: „A könyvtárakkal kapcsolatos kérdések előreláthatólag a népművelési alosztály hatásköré fognak tartozni. Már most meg kell teremtenünk azokat a vonalakat, amelyeken haladva meg tudjuk nyerni a hatóságokat.” Nos, ezek a vonalak soha sem teremtdtek meg igazán, a Révai József vezette Népművelési Minisztérium a népkönyvtárak ügyét szorgalmazta, nem pedig a tudományos könyvtárakét, így aztán a megyék csak örültek, hogy a „klerikális könyvek” nem maradtak az ő irányításuk alatt álló területen.

Tulajdonképpen nem vagyunk igazságosak, hogy mindezt éppen Bács-Kiskun megye kapcsán mondtuk el, mert ez a könyvtárak sorsát jól gondozó megyék közé tartozott. Komjáthy jelentése idején a városban a rendházak még nem szűntek meg. De a kecskeméti palliumban 1950 novemberéből már van levél, amelyben Gál Károly kiskunfélegyházi múzeumigazgató a *ferences*

rendház anyagát és polcait kéri, mert a *rendház*at a katonaság vette igénybe. Ezek után az OKK az értékes ferences *rendházi* könyvtárat a kecskeméti városi könyvtárnak ígéri, amely akkor – mint ez a helyszínre kiszállt Dörnyei 1951 áprilisi jelentéséből kitűnik – már 36 000 kötet könyvvel rendelkezett. Ám hiába egészítette volna ki jól a ferences gyűjtemény a városi könyvtár anyagát, az a helyén maradt, mindaddig, amíg a Borsa, Dörnyei, Reményiné trió át nem válogatta 1951. június 14-én, majd ugyanott zárolta a megmaradt könyveket. Végül 1951 októberében, az épületbe beköltözött Kertészeti Technikum ultimátumára a debreceni Egyetemi Könyvtárt kértük fel a könyvek elszállítására.

A *piarista rendház* értékes, 18. századi alapítású gyűjteménye szerencsére épen maradt. Az, hogy a *piaristák* működése ismét megindult, már 1950 szeptemberében ismertté vált, így a könyvtár a helyén maradt. A városban lévő apácarendek zárdáiban említésre méltó gyűjtemény nem volt.

KESZTHELY

A *premontrei rendház* könyvtárából már korábban állami gimnázium és annak tanári könyvtára lett. A *rendház* megszűnésekor azonban a rendtagok magánkönyvtárai az épületben maradtak. Az OKK megbízásából Hajdú Péter, akkor az OSZK kezelésében lévő Helikon Könyvtár vezetője, 1950 őszén átválogatta, selejtezte, s a fennmaradó értékes anyagot a Helikon Könyvtárba beszállította. Ezt 1951 júliusában Borsa Gedeon nézte át, s adta vissza részint az egyházat illető könyveket, részint Horváth Tibor Antal tudós *premontrei* kanonok mintegy 1500 kötetet kitevő régészeti és történeti gyűjteményét. Ez talán fele lehetett a beszállított könyveknek.

Az ugyancsak *keszthelyi karmelita könyvtár* jelentéktelen anyagának kétharmad része került vissza az egyházhoz. Ezt az átnézést, kb. 6–7000 kötet válogatását Borsa Hajdú Péterrel roham munkában, egyetlen nap alatt végezte el úgy, hogy előző napokban Nagykanizsán volt könyveket válogatni, s *keszthelyi éjszakáját* Hajdú Pétertől kapott szobában, vasalólépedőn fekve és Hajdú télikabátjával takarózva aludta át.

KÖSZEG

A szerzetesi könyvtárak szétválogatására 1951 júliusában Szombathelyről utaztak át az OKK-kiküldöttek: két új erő – az akkor még nem az egyetemen dolgozó Nagy Katalin és Molnár József, meg Dörnyei és Borsa. Előtte, még februárban Borsa a már korábban zárt könyvtárak helyzetét ellenőrizve, a több helyen tárolt bencés könyveket egy helyre hordta. A *bencés rendház*at még a 17. században a jezsuiták alapították, s anyagát a válogatók mintegy 10 000 kötetre becsülték. Ebben a számban azonban több rendtag – így Rezek Román – magánkönyvtára is benne foglaltatott. Dörnyei jelentésében az értékes és gazdag folyóiratgyűjteményt emelte ki, Borsa pedig naplójában

azt, hogy az állomáson – akkor Kőszeg határsávhoz közel eső város volt – kihallgatták őket. (N. B. Dörnyei és Reményiné egy ízben, még Szombat-helyről, elkerékpároztak Jákra, megnézni a templomot. Zalainak kellett őket egy nap után a fogdából kiszabadítani, mint potenciális határsértők ugyanis odakerültek.)

Minthogy a rendházba a járási tanács költözött, az államnak maradó részt a helyén lehetett hagyni. Ugyancsak a helyén maradt a válogatás után a *domonkos rendi apácák* kb. 4000 kötetéből megmaradó rész. Itt a házban működő kollégium gondnoknőjét kérték fel arra, hogy a válogatás után lepecsételt könyvtárszobán tartsa rajta a szemét.

MÁRIAGYŰD ld. GYŰD

MÁRIAPÓCS

Ezen a nevezetes helyen két rendház volt: a görögkatolikus *bazilissza nővérek* zárdája és a *baziliták* kolostora, egyik sem érdemleges gyűjteménnyel. Csak azért emlékezünk meg róluk, mert itt a községi jegyző meg a megyei népművelési előadó már a kezdet kezdetén, 1950. július 21-én jegyzőkönyvbe foglalta az átvett könyveket, mielőtt a könyvtárat zárta volna. A bazilisszák 190 tételben felsorolt könyvtárjegyzéke jó képet ad az apácák könyvtáiról, ha azok nem középiskolát tartottak fenn. Ráadásul a jegyzőkönyv szerint a könyvek egy része erősen használt és hiányos volt. A baziliták könyvtárjegyzéke már nem lehetett ilyen részletező. Itt ilyen tételek vannak: „1) 3713 kötet különböző nyelvű és tartalmú könyv; 2) 1740 különböző tartalmú füzet, köztük 300 lelkiolvasmányul szolgáló; 3) 120 db katalógus; 4) 128 db egyházi és iskolai napló...” és így tovább, ilyen leírásokkal is „41 tekercs falifestmények, rajzok és tiszta papírok”. A helyszínen nem került előzetes válogatásra sor: a Debrecenbe szállított anyagot ott válogatta át Hajdú Elemérné 1951 májusában.

MÁTRAVEREBÉLY-SZENTKÚT

A neves búcsújáróhely *ferences rendházát* a Nagybatonyi Szénbányák kapta meg munkásszállónak. A gondnok táviratilag kért sürgős elszállítást az OKK-tól, mert a könyvtárhelyiséget, amely több mint egy évig volt sértetlenül a helyén, két héten belül igénybe kívánta venni. 1951 szeptemberében érkeztek oda válogatni Borsa és Dörnyei, s utána nem győztek beszámolni élményeikről; nem a kb. 3000 kötetet kitevő modern könyvekről és egyházi propagandafüzetekről, hanem az Alföldről frissen toborzott, hegyet talán életükben nem látott, bányásznak állt fiatalokról, akik velük egy időben érkeztek a munkásszállásra. A könyveket egyébként a debreceni Egyetemi Könyvtár nem is egészen két héten belül elszállította.

MERNYE

A kis Somogy megyei községben *piarista rendház* és uradalom volt. A könyvtárat 1950 novemberében pecsételte le az OKK nevében Oláh Géza, a könyvtár kulcsát pedig Kanyar József megyei főlevéltárosnak adta azzal a kéréssel, hogy a könyveket Kaposvárra szállíttassa. Végül azonban ez a beszállítás csak 1951 márciusában bonyolódott le. Közben ugyanis az történt, hogy az „ifjú titánok”, Borsa és Dörnyei ötlete alapján az OKK körlevelet intézett minden olyan helység tanácsához, ahol a Genthon István-féle műemléki topográfia szerint valamiféle kastély vagy kúria maradványai voltak, s ebben arra kértük őket, írják meg, maradt-e ezekben az épületekben könyvtár, vagy könyv. (A KEO irattárában ennek is van nyoma, ugyanígy a helyek betűrendjében „Magánkönyvtárak” cím alatt.) A legtöbb beérkezett válasz negatív volt, de ahol nem hordták szét a könyveket, onnan elég sok könyvtártöredéket sikerült biztonságba helyezni. Ilyen töredék volt az ugyancsak Somogy megyei Mágocs Zichy kastélyának könyvtára. Itt – Oláh Géza fogalmazását idézve „A szemtanúk előadása szerint a könyvtár legnagyobb részét a falu lakossága elhordta és egy részét elégette. A megmaradt könyvtári rész kb. 1500 kötetre tehető.” Ezt a mágocsi könyvtárat is biztonságba kellett helyezni, mert egy nyitott szobában volt, s így Oláh Géza – az időközben egynegyedével leapadt mernyei *piarista* könyvtárral együtt – Kaposvárra szállíttatta.

Kaposvárott meglehetősen sok és sokféle eredetű könyv volt összegyűjtve. A mernyei *piaristákon* kívül ott volt a Dunántúli Bank könyvtára, a gázlói Festetich és a mágocsi Zichy kastélyok könyvtárának töredéke, a marcali *katolikus* és *izraelita* közösségek könyvtárának maradványa, és Somogy megye 18. századi alapítású, tudományos érdekű igen szép gyűjteménye. Nehezményezte is a helybeli városi könyvtár vezetője, hogy miközben neki alig van könyve, az itt összegyűlt kb. 20 000 kötet között jókora mennyiségű a klasszikus szépirodalom, amit ő remekül tudna kölcsönözni. Ezért aztán 1951 novemberében a Borsa, Dörnyei, Reményiné, Wixné négyes a teljes 20 000 kötetet átválogatta. 3500 kötetet adva át a városi könyvtárnak, de jutott a megyei közlevéltárnak, a LOK-nak, az OKK szakkönyvtárának és persze orvostörténeti anyag az Orvostörténeti Könyvtárnak. (Itt aztán igazán színésztruppnak néztek minket, amikor Pallával róttuk a kaposvári főutcat; őt nézték színigazgatónak, a nőket színésznéknek, s közben a két fiatalember igyekezett diszkréten úgy menni hátul, mint akik nem tartoznak a társulathoz.)

MEZŐKÖVESD

A *jezsuita rendház* új alapítású és érdektelen könyvtárát csak azért említjük, mert a sorsa felőli érdeklődésünkre 1950. november 20-i dátummal olyan jegyzőkönyvet kaptunk, amelynek aláhúzott passzusa osztályunkon szállóigévé vált. Idézzük: „A volt rendház könyvtárszobájában megtartott helyszíni szemlén megállapítást nyer, hogy jelen pillanatban a volt jezsuita rendháznak

könyvállománya egyáltalán nincs. Pethő Jenő volt rendházfőnök (aki magát „volt rendházi elöljáró”-nak írta alá) arra a kérdésre, hogy a könyvtár hajdani állományával mi történt, előadja, hogy a nyári hónapokban nagyszámú jezsuita pap tartózkodott Mezőkövesden, majd amikor ők innen eltávoztak, *úti-olvasmányként magukkal vitték a könyvtár anyagát...*”

MISKOLC

Az 1729-ben alapított *minorita rendház* gyűjteménye azért volt különösen értékes, mert a II. József által felosztatott eperjesi minorita könyvtár anyaga idekerült. A miskolci Herman Ottó Múzeumot kérte fel az OKK a könyvek biztonságba helyezésére. A feladatot a múzeum vezetője, valljuk meg, joggal, igyekezett elhárítani, mert egy gonddal még tetézte amúgy is sok problémáját. Ennek ellenére – mint utóbb kiderült, az elhárítás inkább a levelezésben volt meg, valójában szorgalmazta a gyűjtemény megőrzését. Ki is utalt szorgalmazása eredményeként a tanács a volt zálogházban egy helyiséget, de „a Város egy másik szerve egyidejűleg ezekben a helyiségekben helyezte el a közellátási részleg burgonya anyagát”. (Ennyit arról, hogy miért is nem őrizte meg az OKK a helyükön a könyveket!) November 15-én már arról ad hírt Varga László múzeumigazgató, hogy a burgonyát ugyan – sürgetésre – elszállították, de a helyiségeket a Makadámút-építő N. V. részére utalták ki munkásszállásul. Így a könyvek biztonságáért a felelősséget vállalni nem tudja. „... a magam részéről javaslom, hogy a könyvanyagot megfelelő kezelés céljából máshová volna szükség elszállítani. Az ugyan a miskolci közművelődés érdekeire sérelmes lehet, de a könyvanyag biztonsága szempontjából szükséges...” – írta.

Többszöri OKK ellenőrzés, és a Nehézipari Műszaki Egyetem Dimitrov Kollégiumának többszöri sürgetése után (ők vártak ugyanis a minorita könyvtárhelyiségre), s miután a megyei tanács a megye többi szerzetesi könyvanyagát is ide összpontosította, 1951. augusztus 10-én az OKK kiküldöttek – Borsa, Dörnyei, Reményiné és D. Nagy Jusztina – átválogatták a könyveket. A kézikönyvtári jellegű műveket a múzeumnak, a levéltári anyagot a megyei levéltárnak adták át, míg az egyházat illető könyveket Szendrei Zoltán vette át az Egyházi Szociális Bizottság megbízásából. Az államnak maradó könyvek végül a debreceni tájraktárba kerültek.

MOHÁCS

18. századi alapítású *ferences rendház*, amelyről 1950 augusztusában Litványi László, a pécsi Egyetemi Könyvtár OKK által megbízott tudományos kutatója azt jelenti, hogy kórháznak utalták ki, de a városi tanács a könyvanyag tárolására szolgáló két helyiséget megtartotta. „... a könyvtári anyag teljesen összedobálva, más, a város által leltárba vett anyaggal egy halomban volt. Esernyő, használt zokni, zsebkendő, gyertya, stóla, dobozok és más sokféle leltári anyag

között a legnagyobb összevisszaságban találtam könyvtári anyagot, historia domusokat, anyakönyveket és egyéb iratokat. A könyvtárt ide dobálták be. A másik helyiség a földszinten – a konyha melletti kamrában üvegek, bödönök és más egyéb konyhaeszközök társaságában sikerült fellelnem a harmadrend könyvtárát, helyesebben talán maradékát...” 1951 júliusában a mohácsi Kani-zsai Dorottya Múzeum kapott néhány kötet művészeti és tudományos munkát, a többi, mint a rendtagok személyi tulajdonát, a Belügyminisztérium utasítá-sára a tanács az egyháznak kiadta.

MOSONMAGYARÓVÁR

A piarista rendházzól 1950. augusztus 30-i, a Győr-Sopron megyei rendházak megtekintéséről írott beszámolójában azt írja Komjáthy Miklós, hogy azt a Földművelésügyi Minisztériumnak utalták ki, kitelepítve a könyveket a rend-ház-folyosóra. Itt – mint írta – nem maradhatott, mert a rendház egy részét a Csehszlovákiából „hazatelepülők” – azaz kitelepítettek – befogadására ren-dezték be. Megnyugtató megoldásnak tűnt, hogy azt az ígéretet kapta, hogy a kb. 4-5000 kötetes gyűjteményt az Agrártudományi Egyetem (akkor Főiskola) egyik helyiségébe fogják átszállítani. Ebben mindenki olyannyira megnyugo-dott, hogy legközelebb 1952 márciusában küldte ki az OKK Borsát, már a vá-rosból való elszállítás intézésére. Ekkor derült ki, hogy a könyvek eredeti he-lyükön maradtak, ahol éppen akkor baromfitenyésztő szakiskola működött. Egy félreeső raktárszobában, használaton kívüli bútorok közé zsúfolva találta Borsa a könyveket, s mint a gondnok elmondta, négy nappal korábban még ez a szoba nyitva volt, ekkor hívta fel figyelmét a körzeti könyvtáros arra, hogy ide akárki bejöhet. Kb. 2 héttel később Borsa és Dörnyei átválogatták a kevésbé érdekes anyagot, és miután az egyház részét átadták a helyi plébánosnak (az Egyházi Szociális Bizottság képviselője ugyanis nem jelent meg), a fennmaradó részt Sopronba szállították.

NAGYATÁD

A ferences rendház könyvtárát, szokatlan módon, a helyi tanács a felosztatáskor leltárba vette. Amikor Oláh Géza kiszállt, hogy az OKK nevében zárolja a könyvtárt, a tanács ragaszkodott ahhoz, hogy Oláh is tőlük e leltár szerint vegye át a könyveket, ami az érintett szerint 10 napot vett volna igénybe. Végül is a helyzet úgy oldódott meg, hogy a szigetvári múzeum vezetője fogadta be nagy-atádi könyveket, és mivel a járási tanács a szigetvári ferences rendház helyiségét kiutalta a múzeum és könyvtár részére, dr. Salamon Béla múzeumigazgató kér-te, hogy a könyvek végleg a múzeumnál maradhassanak. Itt jegyezzük meg, hogy a fent említett tételes leltár több mint 5000 tételt sorolt fel, ezeket a könyvtár, illetve rendház különböző részeiben más-más kéz írta hiányos ismeretekkel. Mindazonáltal igen nagy munka lehetett, még akkor is, ha a leírás olykor csupán „Autoris” vagy más tételnél „Religio”.

Maga a *szigetvári ferences könyvtár* mintegy 2000 kötetet számlált. Az első kötet, amelyet az átválogató Dörnyei kézbevelt, a Szigeti veszedelem első kiadása volt.

NAGYKANIZSA

Piarista rendház és gimnázium (1765 óta) és *ferences rendház* (1696 óta) volt Nagykanizsán. 1950 júliusában az OKK megkeresésére a polgármesteri hivatal azt közli, hogy mindkét rendház kb. 6-6000 kötetnyi állománya zárható, biztonságos elhelyezésű. Az OKK-t értesítik, ha a jelenleg üresen álló rendházakba valamilyen intézmény beköltözni szándékozik. De 1950 októberében az OKK bizalmas bejelentés alapján úgy értesül, hogy „a volt piarista rendtagok könyveit zúzdába küldték”, s ezért a jelenlegi állami gimnázium igazgatójától felvilágosítást kérnek. A válaszból kiderül, hogy a gimnázium átvette a rendház tanári könyvtárát, amely éppen az OKK instrukciói szerint funkcionál. A házi könyvtár pedig a helyén van, a rendházba telepített gépészeti technikumban. A rendtagok könyvei azonban a sürgős kiürítéskor, amikor a rendházba költözött kollégium gondnoka a gimnáziumot felkérte, hogy az ottmaradt „felesleges papírmennyiséget szállíttassa el, mert „a kőműves és vízvezetési munkák megkezdését akadályozza”, akkor a „kizárólag hittudományi és sem tudományos, sem demokratikus szempontból nem értékes, sőt nem is kívánatos könyvek és folyóiratok ... a hulladékpapiros közé” kerültek, mert magának a gimnáziumnak is kisebb épületbe kellett költöznie.

Az OKK már 1950 őszén arra kérte a helyi múzeumot, venné letétként kezelésbe a két rendház könyvtárát. Csak 1951 májusában írja az így megkeresett muzeológus, hogy most van reményük új, megfelelő épületre, most örömet átvenné a könyveket. Ekkorra azonban már közbeiktatódott az állam és egyház közötti szétválasztás kötelezettsége, s ezért várakozó álláspontra kell helyezkednie. Még a válogatás sorra kerülése előtt, 1951 júniusában betörték a ferences rendházba és értékes könyveket loptak el. Az ÁVH-nál, a Nagykanizsára kiküldött Ventura Eduárd, az OKK párttitkára 11 „bűnjel”-et látott, s arról értesült, hogy a feltört könyvtárt a diákok szörnyen feldúlták, Ventura szerint „a klérus felbujtására”. Eközben Borsa és Dörnyei átválogatják a két könyvtárat, s ennek során a tanári könyvtárba is bepillantást nyernek. Megállapítják, hogy sok olyan könyv van ott, amely a piaristák magánkönyvtárából származik. Erről jegyzőkönyvet is vesznek fel, de a nagykanizsai palliumban még 1951. novemberi kelettel is van egy levél, amelyben az OKK most már a megyei tanács oktatási osztályát kéri fel intézkedésre ez ügyben. „Politikailag is igen nagy jelentősége van annak, hogy az állami szervek az egyházzal kötött megállapodásokat maradéktalanul betartsák, mert az egyháztól is csak így várhatjuk el, hogy teljesítse az állammal szemben vállalt kötelezettségeit”.

NYERGESÚJFALU

A szaléziek rendházáról nem lenne érdemes szólni, hogy mégis megteesszük annak kettős oka van. Az egyik az, hogy az OKK kiküldötte, Borsa Gedeon így ír erről jelentésében: „A rendházban van most a gimnáziumhoz tartozó kollégium. Az igazgató távollétében a gondnok kísért el. Több gyengén sikerült köntörfalazás után megmutatta a »helyiséget«, ahol a »könyvtárat« biztonságba helyezték. Elhagyottól, lakattal lezárva. Az ablakon tudtam belesni: kb. 100 könyvront és egy állvány oldala...” Kiderül, hogy a gondnok „zárolta” a könyvtárat, nem a megye, ezért Borsa a könyveket gyanúsán kevésnek találja.

A másik ok, amiért Nyergesújfaluról megemlékezünk, az hogy Borsa akkor, egyetlen nap leforgása alatt Budapestről Nyergesújfalura utazott, onnan átment gyalog Bajótra (5 km), onnan a tanácselnökkel kocsin Péliföld-szentkeresztre, meg vissza Bajóton át Nyergesújfalura, hogy vonattal visszajöhessen Pestre. Borsa pontos könyvelést vezet cleinte a megtett kilométerekről és egy helyütt be is jegyzi a naplójába „Több mint 7000 km az első félévi utazásaim összege”.

(Itt valljuk meg, hogy az akkor igen elfogadható összegűapidíjat, a 31,50 Ft-ot csak akkor kaptuk meg, ha minimum 12 órán át voltunk távol Budapesttől, ennek felét akkor, ha 8-12 órát voltunk el. Így aztán igyekeztünk olyan kiszállási tervet készíteni, hogy a félapidíjat megkaphassuk, mert az már a – rendszerint a helyi Népbüfében állva fogyasztott – lukulluszi ebédjeinket fedezte. Ha az este is a tetthelyen ért minket, akkor többnyire „zseb-ből” vacsoráztunk. Takarékoságban az egyetlen családost, Borsa Gedeon vezettet, ő tudott közöttünk legjobban spórolni. Máig emlékezetes teljesítménye, amikor egy kiszállásunk alkalmával, egy álló hétig minden délből lecsós tarhonyát ebédelt – kolbász nélkül természetesen –, mert az volt a Népbüfében a legolcsóbb étel, míg mi, gourmandok mindenféle körömpörkölttel, meg rizses hússal tömtük magunkat és még gunyoros megjegyzéseket is tettünk a takarékoságára).

NYÍRBÁTOR

Minorita rendház, melynek könyvtárát Juhász Jenő házfőnök jelenlétében úgy vette át a Szabolcs megyei tanács kiküldötte és a helyi jegyző, hogy a beszámozott polcokon lévő anyagot soronként leszámolták, valahogy így: „Egész: 2300 db könyv és felhalmozva mintegy 1500 db különféle rendezetlen állapotban lévő újság és folyóirat...” A július 20-i számbavétel és zárolás ellenére 1951. január 5-én Szörényi Gábor, a Paritásos Bizottság megbízottja közölte az OKK-val, hogy „állítólag tüzelik” a nyírbátori könyvtár anyagát. A helyi tanácselnök az azonnali telefonkérdésre nem tudott választ adni, mert az épület addigra az erdőgondnokság birtokában volt. Csak februárban

közölte – természetesen egy sürgető levélre – hogy a „kedvezőtlen értesülések alaptalanok”. Az OKK azt kérte a megyei tanácstól, hogy a könyvtárt a nyíregyházi Józsa András Múzeumba szállíttassa be, ami elől ők helyhiánnyra hivatkozva, elzárkóztak. Ezek után szállt ki Hajdú Elemérné és az OKK-nak e téren rendkívül sok segítséget nyújtó Kovács Máté, a debreceni Egyetemi Könyvtár akkori igazgatója, és megállapították, hogy a könyvtárhelyiséget – természetesen könyvestől – az erdőhivatal egyik alkalmazottja kamrának használja. Miután ilyen körülmények között ott válogatni sem lehetett, Kovács Máté az anyagot rövidesen Debrecenbe szállíttatta, ahol aztán át is válogatták.

PÁPA

A szép barokk kisvárosban nemcsak a református kollégiumnak volt – és van – értékes könyvtára, hanem a *bencés rendháznak* és a *ferencrendieknek* is. Az elsőt eredetileg a pálosok alapították, s csak e rend feloszlataása után került a rendház a bencések birtokába, akik ott igen kiváló gimnáziumot is tartottak fenn. Mindkét gyűjtemény sorsa igen hanyatott volt.

A *bencések könyvtára*, 1951-ben kb. 3000 kötet, még 1948-ban kigyulladt, s ekkor, hogy el ne égienek, a könyveket az ablakon át az udvarra dobálták. Igen sok könyv ekkor sérült meg. A megégett könyvek egy külön helyiségben, roncs bútorokkal keveredve várták sorsukat, míg magát az épen maradt anyagot a megyei tanács – Pápa város feje fölött – Veszprémbe szállíttatta. 1951 februárjában fedezte fel az OKK kiküldötte, Ferenczy Géza ezeket a könyveket és hatott oda Pápán, hogy visszaszállítsák. Ő ugyanis vagy egy városi tudományos könyvtár, vagy a közművelődési könyvtár tudományos részlege felállítását szorgalmazta ebből az anyagból és az ugyancsak ide-oda hányódó pápai Esterházy könyvtár roncsaiból. Utóbbiakat a német megszállás alatt Győrbe hurcolták, majd Pesten az Országos Levéltárba kerültek, onnan megint a győri múzeumba, ahol Ferenczy Géza felfedezte őket, s Pápa város figyelmébe ajánlotta, akik aztán vissza is szállították Pápára.

A *ferences rendház* kb. 9000 kötetes gyűjteménye sokáig érintetlenül a helyén maradt, a honvédség által igénybe vett régi rendházban. Végül azonban a honvédség sürgősséggel igénybe vette a könyvtárhelyiséget is, és ekkor Vörösmarty Béla városi népművelési előadó a könyveket az egykori ferences nyomda egyik helyiségébe szállíttatta. Itt válogatta át 1951. június elején az OKK válogató négyese a két rendház könyveit, s adta vissza az egyházat megillető részt. A bencés könyvtár egyenesen szívszorító látvány volt már akkor is, de ezzel hanyattatása még nem fejeződött be, amennyiben előbb a soproni tájraktárba, majd Budapestre kellett szállítani, mivel a tudományos könyvtár felállítására a tanácsnak sem helye, sem pénze nem volt (lehet, hogy bátorsága sem, mivelhogy „klerikális könyvek”-ről lett volna szó.) Pápa ekkor az általunk látott városok egyik legrendezettebbikének tűnt: gondozott szép

parkok, barátságos régi házak, rendes szálloda, ahol este az étteremben még zene is volt. Ez nekünk, akik pl. általunk „vakbél”-nek titulált, ablaknélküli, folyosóvégből leválasztott szállodai szobával is kénytelenek voltunk beérni olykor, egyenesen luxusnak tűnt. Kellemessé tette ottlétünket, hogy minden nap epret tudtunk venni a piacon, arról nem is szólva, hogy az egyházi könyvekkel összekeveredett Esterházy-könyvtár vadászati meg lósporrtal foglalkozó könyveit kézbe venni a sok hitbuzgalmi munka után valóságos üdülés volt. Aztán meg: a református kollégium könyvtárát is megmutatták nekünk, amit ugyancsak nagyon élveztünk. Ottlétünk azzal zárult, hogy Borsa a reggel a piacon vett epret és virágot, amit a feleségének szánt, a tanácsházán felejtette, amit aztán egy gyors kerékpár-túra keretében még időben tudott elhozni ahhoz, hogy a Pestre menő vonatot elérje. Itt jegyezzük meg, hogy sem a *pápai irgalmasoknál*, sem a *pápakovácsi irgalmas nővérek* és *karmelita barátok* kolostoraiban könyvtár nem maradt.

PÉCS

Pécsről a legkorábbi jelentés 1950. július 8-ról datált. Ez nem véletlen: Litványi László, a pécsi Egyetemi Könyvtár tudományos munkatársa egyike volt a legaktívabb megbízottainknak, a pécsi Egyetemi Könyvtár akkori igazgatója, Várkonyi Nándor pedig nemcsak kiváló irodalomtörténész és polihisztor volt, hanem igen jó könyvtári szakember is. Nagy szerencse volt, hogy ők azonnal felfigyeltek a sok egyházi könyvtár veszélyeztetett voltára, s már egészen korán, július 1-jén megállapodtak a polgármester-helyettessel és a városi főjegyzővel abban, hogy a megszűnő rendházak ügyében azonnali utasítást kérnek az OKK-tól. Július 3-án már meg is kapták a távirati választ, s ennek értelmében Litványi valamennyit zárolta. Ezek a következők voltak: jezsuita, ferences, pálos, irgalmasrendi, cisztercita, rendházak, karmelita és Nôtre Dame női zárdák. Litványi erről küldött részletes beszámolójához Várkonyi Nándor még hozzáteszi, hogy a kb. 50 000 kötetnyi könyvanyagra tekintettel az Egyetemi Könyvtár megfelelő épületet kért, így elhelyezés ügyében nem kell intézkedni, de póthitelre sürgős szükség van a könyvek szállítása és felállítása miatt. Az OKK ezért azonnal felterjesztést intézett a VKM-hez, s támogatóan írt a pécsi tanácsnak.

A Darvas József miniszterhez intézett felterjesztésből kiderül, hogy a *jezsuita rendház* (Pius gimnázium és intézet) kb. 25 000 kötetes könyvtára, a rendtagok szobáiból származó kb. 3200 kötetrel, a helyén maradhat, noha az épületben szakérettségis kollégium kap helyet; az *irgalmasrend* könyvtára a kórházban maradhat; a *ferences rendház* szép régi könyvtára – mintegy 12 000 kötet – a templom hajója mögötti patkó-alakú helyiségben biztonságban van; ezzel szemben „a legsürgősebben egyesítendő azaz nem maradhat a helyén, a *karmelita rendház* 600 kötetes könyvtára, mert oda ipari tanuló otthon költözik; a *ciszterek* 10 000 kötete, mert az odaköltöző kollégium

tataroztatja az épületet; a leánykollégiummá alakuló *Nôtre Dame* rendházban lévő 6000 kötet, s végül a *Szociális Missziós Nôvérek* házának – amelyből tisztí orvosi hivatal lesz – kb. 5000 kötete. Az ezt részletező felterjesztés augusztus 12-én kelt, s 18-i dátummal már hosszú leirat megy a VKM-ből a pécsi városi tanácsnak, egyúttal a máriagyúdi és siklói rendházak könyveinek begyűjtését is kérve.

Litványinak 1950. augusztus 26-i hosszú jelentéséből az is kiderül, hogy egy – az egyházi könyvtárakra vonatkozó – elképzelést ő már egy korábbi pesti tárgyalásakor megvitatott Kőhalmi Bélával, s szóban és írásban javaslatot tett arra, hogy a pécsi gyűjteményeket az erre a célra kiigényelt jezsuita könyvtár tágas helyiségeiben egyesíthesse. Előzőleg pedig egy válogató bizottság (a költő – városi könyvtáros – Csorba Győző, Gálos László teológiai tanár, püspöki könyvtárbiztos, meg maga Litványi László) a teológiai anyagot, amely nem tudományos értékű, leválasztotta és a püspökségnek visszaadta volna, s így a Pius-könyvtárba csak a tudományos anyagot kellett volna beszállítani.

Mint a hazai viszonyokra azóta is jellemző vonást említjük, hogy Litványinak többször is kellett hivatalos megbízólevelet kérnie, még pedig előbb az OKK-tól, majd nyilván mert ezt kevesellték, a VKM-től. Leveleiben, felterjesztéseiben ilyen sorok olvashatók: „...akkor a differenciák azonnal tisztázódnak... különben nem tudok nyugodtan dolgozni... Várkonyi Nándor részéről a legnagyobb támogatást kapom, de akadnak, akik ragaszkodnak ahhoz, hogy írásban is megkapjam az általános megbízást...”, majd később, amikor már az OKK-megbízólevél nem bizonyul eléggé magas helyről jövőnek: „A BELSPED embereinek én adom a hivatalos igazolást a teljesített munkáról, viszont nekem is kell itt igazolnom magam.” Itt jegyezzük meg, hogy ennek ellenére, vagy éppen ezért Litványt az Egyetemi Könyvtártól elbocsátották – az iratok között utalás van egy névtelen feljelentésre – s így az OKK-nak is vissza kellett vonnia megbízását. Mindez azonban kissé később következett be.

Hely hiányában még csak vázlatosan sem tudjuk érzékeltetni, milyen munka volt a pécsi gyűjtemények megóvása, közben a helyi levéltári és múzeumi szakkönyvtári igények kielégítése, a vidéki könyvtárak Pécssett való biztonságba helyezésének megszervezése és beszállíttatása (utóbbihoz az akkor szükséges 2-300 forintot olykor maga Litványi előlegezte), a volt rendtagok magánkönyvtárainak kiválogatása és visszaadása stb. Ezek mind Litványt terheltek, csakúgy, mint az OKK-val közös küzdelme azért, hogy a ferences rendház szép barokk könyvtárhelyiségét műemlékké nyilvánítsák és így az átépítéstől megóvják. Litványi fényképekkel is alátámasztott javaslatára az OKK a MMOK-nál folyamatba tette a műemlékké nyilvánítást, bár akkor még remélhető volt, hogy nem fenyeget veszély, mert a helyi levéltáré lesz az épület. Valójában azonban előbb a Munkaerőtartalékok Hivatala kapta meg, majd az átengedte a pécsi Magasépítési Nemzeti Vállalatnak, amely már 1950 novemberében hozzákezdett az átépítéshez és sürgette a helyiség

kiürítését. Ekkor már Fényes Miklós, akkor igen ifjú könyvtáros viszi az OKK megbízásából az ügyeket, s keresi az OKK-val együtt a különböző útkereső, de meg nem valósuló megoldásokat. Végül is, amikor az OKK kiküldöttei 1951. május 21-én Pécsre érkeznek, a ferences könyvtár még a helyén van, s a MMOK már műemlékké nyilvánította, berendezésével együtt. A Pedagógiai Főiskola viszont ragaszkodik az ő – azaz a volt jezsuita – könyvtárhelyisége átadásához, ahol tanulószobát óhajt berendezni.

Az OKK négyesfogat tíz napig dolgozott Pécsen. Ez a kiküldetés nem került tetemes pénzébe a magyar államnak, mert valamennyien a klinikatelepen kaptak szállást. Az urak az idegostályon, szobájukban belül nem volt kilincs, míg a hölgyek elegánsan, melegvizet fürdőszobával.

Megfeszített munkát jelent a tengerszéli könyv szétválogatása, üdülésül a májusban még világos estéken a Genthon-féle műemléki topográfiával a kezükben járják a várost: minden olyan házat szemügyre vesznek, ahol akár-csak egy timpanon vagy rizalit említve van. (Igen mulatságos, milyen jelentéktelennek bizonyulnak az ott tudományosan leírt részletek.) Pécs már ekkor is szép és gondozott város, sokkal elevenebb, mint az országban látott többi, ellátása is jobb, tán az akkor rohamosan épülő Komló hatására.

Az OKK kiküldöttek a tíz nap alatt átválogatnak kb. 50 000 kötetnyi könyvet, kiadják a még ott talált magántulajdont, kiválogatják az orvostörténeti könyveket az Orvostörténeti Könyvtár számára. Javaslatot is ötölnek ki arról, hogyan lehetne legjobban helyben hasznosítani a hatalmas visszamaradó könyvanyagot. Egy a javasolt elgondolások közül, vélhetően a volt Eötvös-kollégista Dörnyei alap-ideája nyomán: a Pedagógiai Főiskola tanulószobája, amelyet a könyvtárhelyiségben kívánnak berendezni, maradjon egyúttal könyvtár is, melyben a tanulók olvashatnak, tanulhatnak kedvükre, de könyvet nem vihetnek ki. A könyvtáros egyúttal felügyel a teremben. A javaslatot a Főiskola igazgatója elutasítja: a tanszékvezetői értekezleten az a vélemény alakult ki, hogy ezt a megoldást nem tudják vállalni, „a hallgatók fejlettsége nem biztosítja az anyag megőrzését”. Így aztán – kényszerűen – az OKK kiküldöttek jegyzőkönyvi ígéretet tettek a soktízezernyi könyv július 1-jéig való elszállítására, kérve, hogy az igazgató viszont tegyen meg mindent a könyvtárbelső – állványok, polcok, csigalépcső – megőrzésére. (A határidőt ugyan az OKK nem tartotta be, jóval később szállította el a könyveket az ún. pécsi tájraktárba).

A küldetésről beszámoló jelentésben nem szerepelt, nem is szerepelhetett a pécsi *karmelita* és a *Szociális Missziós Társulat* könyvtárának szétválogatása, ezek ugyanis nem voltak meg. Erről jegyzőkönyvet is vettek fel Litványival, aki elmondta, hogy első jelentésében a két könyvtár létét hallomás alapján írta le. Értesülése szerint a karmelita könyvtárt „illetéktelen személyek” átadták a PAHUBE névre hallgató akkori MÉH-nek, ahonnan később néhány kötet elő is került; a Szociális Missziós Társulat könyvtára pedig mindössze egyetlen láda imakönyvből állt, amit az egyháznak vissza is adtak.

PÉLIFÖLDSZENTKERESZT

Az erdő közepén lévő épületcsoport a *szaléziánusoké* volt: rendház és hittudományi főiskola működött ott. Úgy lehetett megközelíteni, hogy Nyergesújfaluig vonattal, onnan lovaskocsival Bajótig, s ha továbbra is volt kocsí, azzal Péliföldszentkeresztig kellett „utazni”. Ez a hely nem a 7-8000 kötetnyi könyvanyag miatt maradt számunkra emlékezetes, hanem ottlétünk hihetetlenül primitív körülményei miatt, amelyeket azonban a környező természet szépségének és romlatlanságának valóságátlansága teljesen feledtetett. Nyergesújfalura érkezve azt hittük, elfelejtettek kocsit küldeni értünk, de meglett a kocsí, sőt a bajóti tanácselnök is, aki jegyzőkönyvvél adta át nekünk a könyvtárhelyiséget, majd elhajatott, otthagya minket az erdő közepén. Hogy szállás nincs, az azonnal kiderült, hogy a magunkkal hozott konzerv romlott, az azonban csak a doboz felbontása után. Szerencsére az ott lakó gondnokék megszántak, adtak rántottát és teát vacsorára, csodálatos, frissen fejt tejet reggelire.

Késő estéig válogattunk, aztán – jobb híján – a földre fektetett üres könyvespolcokon aludtunk, kabáttal takarózva. Kint az udvaron a kútnál mosakodtunk, majd befejeztük a válogatást, s utána, míg Bajótról a kocsí értünk nem jött, élveztük az ibolyaillatos erdőt, a csodálatosan tiszta levegőt, s a hol nap-sütötte, hol szemerkélő esőtől borús eget. A könyvtár anyagát és katalógusát később Borsa Esztergomba szállította, onnan került Pestre.

PINCEHELY

Az itteni *Orsolya-rendi zárda* könyvtára csak annyiban érdemel említést, mert azt szemlélteti, hogy volt olyan rendház is, ahonnan a helybeli lakosság hordta szét szinte az utolsó kötetig a könyvtárt. Mire az OKK képviselője Pincehelyre jutott a kb. 4000 kötetből 500 ha maradt a helyiségben. Az OKK hivatalból feljelentést tett ismeretlen tettesek ellen, s a rendőrség a nyomozást azzal zárta le, hogy a zárat bárki feltörhette, az vihetett el onnan könyvet, aki akart.

SÁTORALJAÚJHELY

A szép *piarista könyvtár* magját a volt tokaji piarista és sárospataki jezsuita rendházak könyvei alkották. Ezeket, meg a boldogkőváraljai Zichy kastély könyvtárának roncsait (közte a II. József által felosztatott kassai jezsuita könyvtárból származó kötetekkel) a sárospataki Vármúzeum kérte el, hogy egyik helyiségében „főúri könyvtár”-at állíthasson fel. Ez persze meg is történt, de nem a kb. 8000 kötet egészét használták fel, a tetemes maradék a váristállóba került, ott válogatták át az OKK-kiküldöttek. Az államnak maradt részt a debreceni Egyetemi Könyvtár szállította az ottani „tájraktár”-ba.

SOPRON

A soproni pallium egyike a legtestesebbeknek, bár a szép régi városban mind-össze két szerzetesi könyvtár volt (a bencéseké és a domonkosoké), meg három

apáca-kolostor (orsolyiták, Isteni Megváltó Leányai és női karmeliták). Eleinte ez a rendkívül kulturált város volt a kérdést legmegértőbben kezelők egyike is. Komjáthy Miklós 1950. szeptemberében, külön említi a városi tanács kulturális osztályának vezetőjét, Molnár Józsefet, aki „kivételes érzékkal bír a város kulturális értékeinek gondozása és megóvása iránt”. Később így ír: „A város részéről másutt nem tapasztalt megértés, komoly tudományos könyvanyag, és Sopron iskolaváros jellege igen kedvező feltételeket biztosítanak tudományos könyvtár felállítására” – amelyet egyébként a város az eredeti középkori formájában akkor helyreállított ún. lábasházban tervezett megnyitni.

Molnár József röviddel Komjáthy kiküldetése után már mintegy 50 tonna könyvet szállítottatott be a városi közkönyvtárba és a városháza „szigetelt, száraz pincéibe”, amely szép kifejezés a régi tömlőc celláit fedte. Molnár leszögezi, hogy a szállítás lebonyolításával megbízott városi „könyvtári tisztviselő” sok értékes könyvet, ősnymtatványt, 16. századi könyvet talált ebben az anyagban, s úgy vélte, hogy a Komjáthytól kapott megbízást, miszerint a városi tudományos könyvtárhoz anyagot válogasson, egyedül nem tudná teljesíteni. Ezért a város fedezetet kért az OKK-tól két ideiglenes könyvtáros felvételére, továbbá a nyári hónapokra anyagi lehetőséget a könyvek felállítása céljából pedagógusokból és diákokból álló brigád megfizetésére.

1950. november 29-én Maár Károly, a beszállítást intéző városi könyvtáros arról számol be, hogy befejezte a teljes anyag biztonságba helyezését. Külön helyezte el Szabó Szádok, volt freiburgi egyetemi rektor, híres tomista tudós könyvtárát, amelyet a freiburgi egyetem használatra adott neki (ezt később vissza is adtuk). A rendkívüli úgyszeretetről tanúskodó írást terjedelme miatt sajnos nem közölhetjük. Említenünk azért kell, mert soraiból kiviláglik, hogy a nagy értékű könyvanyagra sokféle veszély leselkedett. Mint Maár írja, a megye egyes értékeket bármikor áthelyezhet, akár az egész anyagot elszállíthatja. Azt is megteheti, hogy Maár kiadásainak anyagi bázisát, az összegyűjtött hulladékpapírt ő adja el, s másra fordítja a befolyt összeget.

A november 29-i jelentéshez csatolt két jegyzőkönyvből ill. jelentésből pedig, korfestő volta miatt kell idéznünk. A jegyzőkönyv arról az értekezletről való, amelyet Sopron város újsütetű népművelési előadója tartott a városi könyvtárban, már az új Népművelési Minisztérium szellemében. Idézzük: „...megállapítja, hogy a könyvanyag egy része selejtezésre szorul. A helyes könyvtárkezelés érdekében javasolja, hogy a könyvtár anyagát három fő részre osszuk szét: A régi tudományos és esetleges muzeális értékkel bíró könyveket 1. tudományos könyvek csoportosítás szerint külön kezelve és csoportosítva helyezzük el a könyvtárban; a kiselejtezés után fennmaradó könyvekből két szakirodalmi csoportosítás alatt (Természettudomány, művészet, sport, irodalomtörténet stb.) 3. haladó szellemű és kiselejtezés alá nem tartozó régi magyar és egyéb nyelvű szépirodalom.” (A meglehetősen kusza szöveg szóról-szóra való idézet, és nem a szerzők leleménye.) De idézzük tovább a jegyzőkönyvet:

„...Sopron város területén írói ankétok, könyvismertetés, olvasókörok szervezésével kell a könyvtárnak új irányt venni és így bekapcsolódni a nevelés munkájába, amely egyik főcélja kell hogy legyen az általános könyvtári munkának.”

Ezt a jegyzőkönyvet egészíti ki a városi tanács elnökéhez intézett jelentés az új stílusú munka eredményeiről: „Tisztelettel jelentem, hogy 1950. október 25-től november 25-ig 25 új tag iratkozott be a könyvtárba. A rendi könyvanyagok összegyűjtése már megtörtént. A békekongresszus ügyének előmozdítása érdekében a békével kapcsolatos könyvanyagból könyvkirakatot rendeztünk és ezeket olvasóink körében sikerrel terjesztettük. A kulturális élet élénkítésének érdekében írtunk a Magyar Írók Szövetségének és megkértük őket, hogy egy december vasárnapi délelőtti előadás keretében Azsajev: Távolszék c. művét ismertessék.”

Nem csoda, hogy Maár jelentéséhez ezt a két dokumentum-másolatot csatolta, ebből láthatta az OKK, hogy tudományos könyvtár Sopronban aligha lesz. Mindenesetre pár napra a levél megérkezése után Hajdú Elemérné Sopronba utazik, ahol a könyveket rendben találja. Attól való félelmében, hogy a városháza alagsori folyosóján elhelyezett könyvek, amelyeket ugyan csak a fűtő fedezhet fel, arra csábíthatják őt, hogy a sok papírt „fűtési célokra felhasználja”, azokat a városi tömlőc egy újabb cellájába vitette. Maárt megnyugtatja, hogy a villany bevezetésének költségeit (288,- Ft) meg 8 villanykörte árát az OKK megtéríti. Az OKK decemberben ezen felül még 150 forint tiszteletdíjat is utalt ki Maárnak. Annál meglepőbb, hogy 1951 februárjában Maár megbízását visszavonják, s Takáts Endrét, a soproni közlevéltár vezetőjét bízzák meg a további teendők ellátásával.

A gyűjteményekről, részben Komjáthy, részben Hajdúné jelentése szerint: az 1636-os alapítású jezsuita könyvtárt is magában foglaló *bencés gyűjteményben* jelentős értékek voltak; legalább 8000 kötete lehetett. Közel ekkorára becsülték a *domonkosok* könyvtárát, itt volt Szabó Szádok könyvtára. Az *orsolyita* zárda könyvtára bár meglehetősen nagy, 6000 kötet körüli, de főleg hitbuzgalmi jellegű. Igen értékes része a kotta-gyűjtemény – amely utóbb az OSZK-ba került. Az *Isteni Megváltó Leányai*, a női irgalmasrend könyvtára is meglehetősen nagy volt, benne historia domustól iskolai könyvtárba illő könyvekig igen vegyes anyag. Végül a *karmeliták* könyvtára, amely említésre is alig-alig méltónak minősült.

Szétválogatásra ez a szerzetesi könyvanyag 1952 májusában került, Borsa, Dörnyei és Babiczky Béla voltak a válogatók. Ekkor kapta az OKK a pénzt a tájraktárak létesítésére, és ekkor kezdett kialakulni a soproni és a többi helységi tájraktári munka, egyáltalán az állami tulajdonba került könyvanyag szétosztásának koncepciója. A zeneiskola földszintjén, az egykori vendéglő nagytermében létesült ez a tájraktár, vezetője Varga Béla, a Városi Körzeti Könyvtár csoportvezetője lett, s megkezdődött a környékbéli szerzetesi és egyéb kallódó könyvtárak odaszállítása. Nem tudni miért, elterjedt az a hír,

hogyan ez az intézmény be fogja kebelezni a városi könyvtárat és így „táj-könyvtár”-ra alakul. Táj-könyvtár azonban nem jött létre, ám tájraktárként, több dolgozóval az oda beszállított könyvanyag az OKK által meghatározott eljárás szerinti csoportosításra került. Ez azonban már más téma, az állami tulajdonba került könyvek feldolgozásának és széttisztításának története.

SÜMEG

Az 1652-ben keletkezett gyűjtemény a *ferences rend* tulajdona volt. A rendház feloszlására itt csak szeptemberben került sor, a barátok július elejétől várták ezt a súlyos pillanatot. Ezek után nem lehet meglepődni azon, hogy a MMOK 1949. évi felkérésére bejelentett értékek (ősnymotatványok, 16. századi könyvek) már nem voltak a helyükön, amikor az OKK nevében Dörnyei Sándor zárolta a rendi könyvtárat. Ebből bünvádi feljelentés lett, amelyben a volt házfőnök, addigra már a Mária-kegytemplom plébánosa és más rendtagok kihallgatására is sor került. Mindannyian azt vallották, hogy ezeknek az értékeknek hollétéről csakis a könyvtáros tudhatott, de ő már 1950 nyarán szabadságra ment, a testvéréhez utazott és ott meghalt. Erre a rendőrség a nyomozást megszüntette.

Míg a nyomozás zajlott, a gyűjtemény „vándorkönyvtár”-ra alakult. Előbb a rendházból a püspöki palotába kellett szállítani, mert a rendházat a honvédség vette igénybe. Majd a püspöki palotában kelt vándorútra, mert ott meg a beköltözött Építőipari Technikum kollégiuma alakítgatott az épület belsején. Mire az OKK négyes brigádja Sümegre érkezett, a négyszer-ötször továbbköltöztetett könyvek aggasztó állapotba kerültek. Az 1951. augusztusi válogatás során külön tettük Padányi Bíró Márton 18. századi sümegi püspök műveit (krudában is álltak ott), meg a neki dedikált könyveket, mert ezeket a helyi emlékmúzeumnak szántuk. (A múzeumvezető a megbeszélte időre nem jött értük.) Végül külön kitergeztük száradni a padlóra kupacolt könyveket, amelyek megpenészedtek. Gondosságunk nem sok eredményt mutathatott fel: rövidesen az OKK-hoz ultimátum érkezett a kollégiumtól, amely szerint a helyiség betegszobának kell, ha nem üríti ki az OKK, kénytelenek lesznek „öntevékenyen eljárni, hisz néhány száz mégoly értékes könyv miatt sem tehetjük ki a diákokthont a tisztiorvos esetleges kollégiumot lezáró intézkedésének.” Az OKK Hajdú Pétert kérte fel, hogy a könyveket sürgősen fogadja be a keszthelyi Helikon Könyvtárba, ahonnan végül a félretett értékek ládája helyett a penészes könyvek ládája érkezett az OKK-ba.

SZÉCSÉNY

A török hódoltság után alapított *ferences rendház* szép, régi, 8000 kötetre becsült könyvtárát Manga József a balassagyarmati múzeum vezetője még 1950 szeptemberében átszállította a MMOK kezelésében lévő Liphay kastélyba, mert a volt rendházban traktorista-iskolát állítottak fel. A nagyrészt

17–18. századi könyveket Liphayék egyik néhai fürdőszobájában válogatták át az OKK-megbízottak, Borsa és Dörnyei 1951. április 15-én. Az államnak visszamaradt könyvek gondját az épület gondnokára, Liphay Bélára bízták, a jegyzékelt értékeket Budapestre küldték. Ez a könyvanyag is Debrecenbe került 1951 szeptemberében.

SZEGED

A Somogyi Könyvtártól már 1950. július 5-ről keltezett jelentés érkezett az OKK-hoz, amely közölte, hogy megkapta az OKK által kijárt belügyminisztériumi engedélyt és így intézkedni fog a megyei tanácsnál a megye kb. 60-70 000 kötetnyi könyvanyagának biztonságba szállíttatása végett. S rögtön utána, július 7-én már jelentkezik Vadász Elemér, az akkor még Pázmány Péter Tudományegyetem rektora, aki a természettudományi kar számára kéri a jezsuita rendházban lévő természettudományos könyveket, mint olyanokat, amelyek részben az egyetem elődjétől, a nagyszombati egyetem könyvtárának állományából származnak. Közhalmi válaszából két dolog derül ki: 1. három érdekelt minisztérium írta elő számára a „zárt letét”-ként való kezelést, 2. elképzelése a korai időpontban az volt, hogy a könyvek további sorsa felől majd egy VKM által alapított szakmai bizottság fog dönteni, amelynek tagjai az MTA, a nagykönyvtárak vezetői, az OKK, a MMOK, és a LOK képviselői lennének.

Hajdúné 1950. szeptemberi helyszíni szemléről adott helyzetképe: *jezsuita rendház* és főiskola: 50-6000 kötet, egy utcai üzlethelyiségben, mert a volt rendházba a Petőfi Sándor kollégium költözött; ugyanitt van a *minorita rendház* kb. 1200 kötete; a *ferencesek könyvtára* – kb. 20 000 kötetre duzzadva, mert még a rendházak feloszlata előtt ide raktározták be a *szegei piaristák* könyveit is – a *Maros utcai* könyvraktárba került. (A ferences gyűjteményt mint az ország legrégebbi alapítását, a szegei Egyetemi Könyvtár sokkal később rekonstruálni szerette volna, a még előkerült köteteket vissza is kapta a Fölőspéldányközponttól. Ugyanide, a Maros utcába szállíttatta Szőke Mihály, a Somogyi Könyvtár igazgatója a *Miasszonyunk zárda* kb. 2000 kötetét (jelentéktelen selejt – írta Hajdúné); a *baktói papi település* 1000 kötetét, a *Hobiárt Basa utcai apácatelepülés* 1000 kötetét, a *Bus Péter utcai település* 800-1000 kötetnyi könyvét, a Kálvária utcai *Orsolya-rendi apácák* 5-600 kötetét, a *Petőfi-telepi apácák* 1000 kötetét és *újszegei apácák* kb. 2000 kötetét. Valamennyit elkülönítve helyezték el, s később ott válogatták.

SZÉKESFEHÉRVÁR

Az itteni *ferences* könyvtár csak annyiban különbözött a többitől, hogy egészen régi könyv kevesebb volt a kb. 3500 kötet, jobbra 18. századi teológiai munka közt. Egészen más jellegű volt a terjedelmes *ciszter könyvtár*. Megalapításának időpontját a Magyar Minerva a 18. század elejére tette. Jezsuita, majd pálos könyvtár volt, mígnem a 19. század elején a cisztercita rend átvette. Ide került

pl. Paintner Mihály (1753-1826) 5000 kötetes könyvtára is. (Ez a tudós jezsuita összeállította a magyarországi jezsuiták műveinek kéziratos jegyzékét. Hagyatéka zömmel Pannonhalmán van.) Fitz Jenő, akkor a fehérvári Múzeum igazgatója, a kb. 20-24 000 kötetes ciszter könyvgyűjteményt a múzeumi képtár helyiségébe szállíttatta. Mindezek 1951 márciusában kerültek válogatásra. Borsa a többi fehérvári és környékbeli könyvtárak sorsát is lefesti jelentésében: a városi könyvtár 8-10 000 kötete a körzeti könyvtár fölött van egy szobában, nem használják, de nem fogják zúzdába küldeni; legértékesebb 500 kötetét a városi levéltáros a levéltárba menekítette. Előszálláson is volt ciszter könyvtár, „széthordták a környékbeliek”. Iszkaszentgyörgyön a Wimpffen-könyvtár egy részét a volt gazdatiszt vitte el. József főherceg alcsúti könyvtárát ugyancsak széthordták, állítólag Tabajdon van belőle. Előszálláson meg az Országos Széchényi Könyvtárnak a folyamórság által elvitt egyes kötetei lennének. (Ez az ő letétjük volt az OSZK-ban, amelyet visszavettek; mind hajózásra vonatkozott, s egy részüket máig nem sikerült a könyvtárnak pótolnia.) Ez a jelentés egy csepp a tengerből, amely azt tükrözi, hogyan kallódott az ország könyvvagyona a háború után. – Egyébként a ciszter könyvekből a fehérvári múzeumon kívül a dunapentelei újonnan alakult városi könyvtár kapott könyveket, még a helyszínről.

SZIGETVÁR ld. NAGYATÁD

SZOLNOK

A *ferences rendház* építését a Szolnokon 1685-ben letelepedett barátok 1751-ben fejezték be. A többi régi ferences rendházhoz viszonyítva, azonos terjedelem és azonos összetétel mellett, egyetlen, de annál szembetűnőbb különbséggel találkozott az OKK kiküldötte, Dörnyei Sándor: ez a könyvtár rendezett volt! A könyvek portalanítva, volt leltár, katalógus, egyszerűen mindenütt igazi könyvtári kép. Rövidesen kiderült, hogy itt a rendet az akkor már ferences tartományi rendfőnök, Luptovics Kolos teremtette meg, könyvtáros korában. – Egyébként itt is, mint másutt Szolnok megyében Kaposvári Gyula, a szolnoki múzeum vezetője viselte gondját a szerzetesi könyveknek.

SZOMBATHELY

Amennyire ilyen korai időpontban lehetett, 1950. július 20–21-én Komjáthy Miklós tájékozódott itt a rendi könyvtárakról. A volt *premontrei rendházban* az államosított tanári könyvtár a szakértetségis kollégiumé lett, ugyanakkor az egyelőre zárolt szobákban ezt a meglehetősen foghíjas gyűjteményt kiegészítő kis magánkönyvtárakat látott. Ez nyilván a pap-tanárok kényelmét szolgálta: kéznél volt minden, amiből az óráikra készültek. Javasolta is, hogy az OKK mielőbb oldassa fel a zár alól ezeket a könyveket, s juttassa a tanári könyvtárba. A válogatáskor, 1951. július végén, Borsa és Dörnyei már a városi tanács épületében találtak kb. 1000 kötetet, a többit még a gimnázium pin-

céjében. Utóbbiakat Komjáthy feltehetően nem látta, mert a háború után közvetlenül kerültek a pincébe, ahol békésen meg is penészedtek. A magántulajdont, amelyről Borsáék nem tesznek említést, nyilván – mint mindegyik – a tulajdonosok visszakapták.

A *szaléziánusok rendházában* „nem hogy könyvtárat, de még valamirevaló könyvet” sem talált Komjáthy. A valamikor ott volt kevés könyvet a beköltöző Táncsics Kollégium átadta a MÉH-nek. A *dominikánusok* könyvtárát Komjáthy még nem tekinthette meg, zár alatt volt. Teljes anyagát a városi könyvtárba szállították át, ahol a mintegy 10 000 kötet értékes könyvet zárt letétként kezelték. A városi könyvtárnak átadták az anyagban található, kölcsönözhető klasszikus szépirodalmat, és Sabariensia gyűjteményük számára az abba illő helytörténeti könyveket. Ugyanitt volt Bőle Kornél könyvtára, amelyet mint magánkönyvtárt az egyházi anyaggal együtt adtak át az egyházi megbízottnak. Innen eredhetett az ellenük tett feljelentés, amely szerint értékes könyveket adtak az egyháznak. A szombathelyi tanács elnökénél azonban ezt a vádat megnyugtatóan tudták tisztázni.

A legértékesebb anyag a történelmi múltú *ferences rendházban volt*. A vaskok intézetévé alakított épületben az OKK-kiküldöttek 10 000 kötet körüli állományt találtak. A forgalmazható szépirodalmi könyveket a városi könyvtár innen is megkapta. A *domonkosrendi apácák* kb. 1000 kötetes könyvtára főleg hitbuzgalmi műveket tartalmazott, a válogatás után alig maradt könyv, az addigra már kollégiummá alakított épületben. Minden az államnak maradt könyvtárt a városi könyvtár vezetője és beosztottja, Gráf Ervin gondozott, míg Szombathelyről el nem szállították.

TATA Id. ESZTERGOM

TIHANY

A *bencés apátság* könyvtára elszállítását az épületben lévő szociális otthon 1951 áprilisában kezdte sürgetni. Nagy öröm volt ez számunkra, válogatók számára, akik mindig arra vágytunk, hogy nyáron kerüljön sor Tihanyra. Augusztus közepén éreztünk, esőben, amely egész otlétünk alatt kitartóan szemerkélt-zuhogott. A remek könyvtárszobát lepecsételve, a könyveket rendben felállítva találtuk. Átválogattuk – a szokásos négyesben –, s az egyház anyagát átadtuk Vass Alberiknek, aki a plébánia vezetője, s egyben az Egyházi Szociális Bizottság megbízottja volt. Tőle kaptuk meg az addig az ő páncélszekrényében őrzött Tihanyi Kódexet is, amelyet egy ósnyomtatvánnyal együtt hoztunk fel Pestre, s helyeztünk el áhítatosan Zalai Zoltán páncélszekrényében.

Mivel a helyi tanácsnál megtudtuk, hogy a kolostort a szociális otthontól a MMOK veszi át, múzeum céljaira, csak a könyvek elszállítását javasoltuk, a műemléki berendezést érintetlenül a helyén hagytuk. (Most is [1988] ott áll: a bőrkötéses könyvek, amelyek polcait díszítik azonban a Könyvelosztó töredékkö-

teteiből valók.) A munkát befejezve, az akkoriban még működő visszhangnak néhányat kurjantva, s néhány kecskekörömmel gazdagabban, gyalogszerrel elvonszoltuk magunkat a hajóállomásig, onnan hajóval Siófokig, majd vonattal Pestre. De Tihanyba még egyszer le kellett menni, mert híre jött, hogy Illyés Gyula aggódik és látni akarja a könyveket. Ez már 1952 ősze: megkíséreljük, hogy az éppen katona Dörnyeinek egy kis eltávozást szerezzünk, azzal az ürüggyel, hogy csak ő ismeri a tihanyi helyzetet, csak ő mutathatja meg Illyésnek a könyvtárt, más ott nem ismeri ki magát. Válasz a levelek között nincs: Borsa naplójegyzete van csak arról, hogy a könyvtár állapotát Illyés megnyugtatónak találta.

TÜRJE Id. ZALA MEGYE

VÁC

Vác három rendi könyvtárának biztonságba helyezésével Tihanyi Ernőt, a városi múzeum megbízott vezetőjét bízta meg a tanács, munkáját 1950. augusztus elején Ürögdi Györgyné egészítette ki zárolásával. A nagy hagyományú *piarista könyvtárt*, melynek könyveiben olyan tudós possessorok bejegyzéseit olvashatjuk, mint Desericzky Ince, Cörver Elek vagy Koppi Károly és a 18. századi tudomány más nagyságai, a beköltözött Löwy Sándor kollégium érintetlenül hagyta. Ürögdiné azt javasolta a városi tanácsnak, hogy a teljes gyűjteményt vegye át a város és csatolja a múzeumi könyvtárhoz. Ehhez kellő helyiség is kellett, miért is Zalai Zoltán a VKM-hez fordult, ahol jóváhagyták, hogy a könyvtár a múzeumé legyen.

Ezután az OKK arra tett javaslatot a MMOK-nak, hogy a volt járási főjegyző Tihanyi Ernőt, aki társadalmi munkában muzeológuskodott, nevezze ki könyvtárosnak.

Tihanyi gondjaira bízta az OKK a többi rendházi könyvtárt is: a *ferences rendház* 5–6000 kötetes gyűjteményét, amelyet a honvédség beköltözése miatt kellett elszállítani, meg az *irgalmasok* kórházában lévő, könyvtárnak aligha nevezhető kb. 100 kötetet, amelyek egy nem használt fürdőszoba kövén kupacban heverték. Tihanyi mindent be is szállíttatott a volt piarista könyvtárba, sőt tervet készített arra, hogy az épület földszintjén lévő borbélyműhely átalakításával miként biztosíthatna a város utcai bejáratot és olvasó helyiséget a könyvtárnak. Hogy ebből nem lett semmi – akárcsak annyi más hasonló elképzelésből – az nem az OKK intencióin, hanem az akkor beinduló hasznos népművelési, de sajnálatosan káros tudományos könyvtár-ellenes tendencián múlt, nemkülönben azon, hogy valamennyi volt rendházban beköltözött intézmény igyekezett minden talpalatnyi helyiséget igénybe venni.

Itt is ez történt: a diákokthon terjeszkedni kényszerült, ezért sürgette a könyvek elszállítását. Amikor a válogatásra sor került, a gyanakvó Tihanyi szemében Borsa igen megbízhatatlanná volt, mert megőrült Holl Bélának, egykori gimnáziumi osztálytársának, akkor papi könyvtárosnak. Fel is jelentette Borsát,

hogy túl sok könyvet ad vissza az egyháznak, közte „régí”-eket is. (Ma visszagondolva csak csodálkozni lehet azon, hogy milyen szigorúan tartottuk magunkat az utasításokhoz. Legfeljebb a válogató kampány legvégén, amikor már az ötszázadik 1850-ből való bibliát, vagy negyvenedik Weiss-féle klerikális világtörténetet kellett volna megtartanunk, noha gyanítottuk, hogy senkinek sem fog kelleni, lazítottunk egy kicsit, de akkor is csak az 1850 utáni megjelenésű munkáknál. Meg is jött ennek a bójtje a Könyvelosztó igen sok ilyen könyvnek nem tudott gazdát találni, csak a tartalék-raktár helyét foglalták.)

VASVÁR

A régi, *domonkosrendi* könyvtárban történt a következő emlékezetes epizód: szombathelyi kiszállásunkkor jelentünk meg itt, s közelharcot kellett folytatnunk a járási tanács elnökével a könyvtár kulcsáért, eredménytelenül. Az elnök közölte: a könyvtárat az ÁVH pecsételte le, az nyithatja csak ki. Nem volt mit tenni, elvonultunk a vasmári ÁVH-megbízotthoz, majd az ő engedélyével a könyvtárhoz. Itt derült ki, hogy a semmiért volt a sok hühó: a könyvtár ugyanis nem volt lepecsételve! Később arra is rá kellett jönnünk, hogy nem mi jártunk ott először, mert a helyi népkönyvtár vezetője például az általa ott látott eszperantó könyveket kérte tőlünk. A kb. 3000 kötet átválogatása után a könyvtárat ismét lepecsételtük, s az ehhez oly nagyon ragaszkodó tanácselnöknek a kulcsokat visszaadtuk.

VESZPRÉM

Veszprémben a kiemelkedően értékes gyűjtemény a *ferences könyvtár* volt. A két női rendháznak (*irgalmas nővérek, angolkisasszonyok*) nem maradt könyvtára, a volt *piarista rendházé* meg az iskolák államosításakor tanári könyvtárként államivá alakult.

A ferences rendházban mintegy 3500 kötet volt, régi, értékes anyag. Ugyanide szállították be a bakonybéli bencések könyveit, meglehetősen újkeletű kb. 3000 kötetet. Érdekes, hogy a Népművelési Minisztérium éppen itt kívánt tudományos könyvtárat létesíteni, holott itt működött közművelődési könyvtár, meg itt volt a Vegyipari Egyetem könyvtára. Persze lett volna itt elég tudományos anyag, mert az előbb felsoroltakon kívül ide szállították a *pápai bencés könyvek* egy részét, nem is szólva több magánkönyvtár töredékéről, amelyeket Vajkay Aurél a kiváló veszprémi múzeumigazgató az épületében összegyűjtött. (Nem teljesen önzetlenül, mert így remek kézikönyvtárat szedett össze múzeumának. Dörnyei egyik jelentésében sokallta is a felduzzasztott múzeumi könyvanyagot.) Végül az OKK kiküldöttei 1951 júliusában azért válogatták át a valójában biztonságban lévő könyveket, mert a Népművelési Minisztérium a tudományos könyvtár alapítását tervezte. Ennél a kiszállásnál kiderült, hogy a városi könyvtár nem működik, csak a közművelődési funkciók ellátására való anyagát forgalmazza, 20–25 000 kötete a pincében van, s tudományos könyvek átvételéhez, de még saját anyaguk felállításhoz sincs helyük.

ZALA MEGYE – ZALAEGERSZEG

Itt a megye különböző rendházait szociális otthonokká kívánták átalakítani, s ezért a *bucsuszentlászlói volt ferences*, a *zalaapáti volt bencés* és a *türjei volt premontrei* épületet sürgősen szeretnék volna kiüríteni. A *nagykapornaki jezsuiták* könyvtárát Zalaegerszegre szállították be, ott válogatta át Dörnyei Sándor és Reményi Andrásné a helybeli *ferences könyvtárral* együtt. Egyik sem volt különösebben nagy gyűjtemény, vagy rendszeres gyűjtés eredménye. Ugyancsak vegyes volt a *türjei premontrei* könyvanyag is, akár a *zalaapáti bencéseké*, amelynek a kulcsa a helyi plébánosnál volt. A két utóbbi könyveit, az átválogatás után Keszthelyre szállították, méghozzá éjszaka, mert a betakarítás miatt a BELSPED-nek mást, mint gabonát csak éjjel volt szabad szállítania. A villanyt a rendházban már kikapcsolták, gyertyafény mellett rakták a könyveket, az urak hordták, Reményiné a kocsiplatón „stószolta”. A rakodásból Hajdú Péter – ma [1988] híres uralista, akkor vékony fiatalember – is bőven és magától értetődően vette ki részét. Eközben az egyik zalaegerszegi „tudós” finomkodva s-nek ejtette a ch-t ami a Kirchengeschiedte esetében még csak-csak elment, de Archeologie variációban a németül tudók kuncogását váltotta ki. Ugyancsak a derűsebb oldalra tartozik, hogy itt Zalaegerszegen a pedagógus-lakásokká alakított ferences rendház könyvtára az egyik tanár éléskamrájában terült el, míg a *Nôtre Dame zárda könyvei* a pártházban találtak menedéket.

ZIRC

A szerzetesi könyvanyag hányatott sorsának regényét korlátozott happy enddel zárhatjuk: Zirc csodálatosan remekbe faragott könyvtárhelyisége, gyönyörű és értékes gyűjteménye ma Reguly Antal könyvtár, idegenforgalmi zárandokhely. Igaz, mint minden „boldog” vég, ez sem maradéktalanul az, mert a hatalmas épületben a „társbérnök” révén, meg tán más miatt is, nem mindig vannak teljesen biztonságban a könyvek. Először a honvédségről jött az a hír, hogy dézsmálják a könyveket. A LOK által kiküldött Borsa Ivánnak a parancsnokok felháborodottan tiltakoztak, joggal, mert a pecsét érintetlen volt. Csak mikor azt felnyitották, lepődtek meg: a terem közepén egy kiskatona állt. (Jobb nem gondolni büntetésére...) A következő „látogatók” az épületben otthonra lelt vájáratanulók voltak, akik már csak szakmai ügyességüknél fogva is, könnyedén kibontották a padlást, egy zászlórudat engedtek le, s azon csúsztak le, majd másztak fel a könyvtárteremből. Űnyomtatványokat és más nagyobb értékeket meg elfalazva találtak meg jóval az államosítás után. De ma [1988] sem lepődünk meg igazán, amikor Zircel kapcsolatban egy-egy rendőri ügyel találkozunk nem úgy mint egy hivatalos kiszálló, aki viszont igencsak meglepődött azon, hogy „Cicero-nak milyen sok operája volt...” (gyengébbek kedvéért „Opera omnia”-Összes művek).

A szerzetesi könyvanyag átválogatása kb. 1952 közepére befejeződött. Ez egybeesett az Országos Könyvtári Központ megszűnésével. Ez az intézmény már régóta szálka volt sokak szemében, a tudományos könyvtáraktól a Népkönyvtári Központig illetve a Népművelési Minisztériumig. Végző csapásnak alighanem egy szovjet könyvtárügyi szakértő budapesti látogatása bizonyult, akinek kijelentésére hivatkozva, miszerint ilyen intézmény a Szovjetunióban nincs, „ki lehetett löni” az OKK-t. Ugyanakkorra az is nyilvánvalóvá vált, hogy a különböző ad hoc megoldások, szétosztási, feldolgozási elképzelések, mint a városi könyvtárak, múzeumok, levéltárak közvetlen feltöltése, helyi tudományos könyvtárak létesítése, az OKK Fölőspéldány-Elosztójának jegyzékein keresztül történő igény-begyűjtés stb. nem vezethetnek eredményre. Annál is inkább nem, mivel a szerzetesi könyvanyaghoz időközben igen sok egyéb könyv is „ömlesztődött”. Így hát a könyvek egységes szempontok szerinti feldolgozására és szétosztására részletes tervzet készült – főképpen Borsa Gedeon és Dörnyei Sándor, kisebb részben Babiczky Béla érdeméért. A tervzet összeállítását bizonyos mértékig megkönnyítette, hogy 1951 végétől az OKK ún. tájraktárakba gyűjtötte össze a különböző helyiségekben, különböző forrásokból felhalmozódott könyveket. Budapest, Debrecen, Pécs, Sopron és Szeged adtak helyet ezeknek a tájraktáraknak, ahonnan aztán már helyszíni csoportosítás után, sürgősségi sorrendben lehetett Budapestre szállítani további feldolgozás végett a könyveket. A szerzetesi könyvek anyaga itt már végleg elvegyült az OKK által szisztematikusan begyűjtött kallódó magánkönyvtárak, államosított házak, könyvkereskedések és antikváriumok a könyvtárügy által kiválasztott könyvhalmaival, meg az 1952 közepére már teljesen csődbe jutott Fölőspéldány-Elosztóban felgyűlt hatalmas restanciával. Elvegyült, de mint „állami tulajdonba vett könyvanyag” egyszersmind megmenekült a zúzdától és bekevert a tudományos kutatás látószögébe.

Jegyzetek

1. MKsz 1993. 306–324
2. HORVÁTH Viktor: Könyvek és könyvtárak államosítása Magyarországon. (1949-1960) Az OSZK Évkönyve 1974–1975. Bp. 1978. 233–259.
3. TAKÁCS JÓZSEF: Könyvtárügyi jogszabályok gyűjteménye. Összeáll. – –. Bp. 1951. 5–6., 53–54., 58–65.
4. TAKÁCS ...(3. j.) : 11.170/1945/XII.8./ M. E. sz. r., 3.730/1947/III.23./M. E. sz. r. a 110-117. lapokon, ill. a 220/1948/II.1./VKM. sz. r. a 119-127. lapokon.
5. TAKÁCS ...(3. j.) 147–148. A Népkönyvtári Központ szervezéséről kiadott 4.329/1949/XI.26./M. T. sz. rendelet a „nép- és közművelődési könyvtárak” felügyeleti intézményévé tette a Központot, s mikor ezt a meghatározást részletezi, akkor szerepel a „megyei ügyvezető hatáskörébe tartozó összes könyvtárak” fogalmazás is.
6. TAKÁCS ...(3. j.) 10. és 170–171.
7. TAKÁCS ...(3. j.) 11. és 171–173.
8. Magyar Minerva. A magyarországi múzeumok, könyvtárak, levéltárak, tudományos intézetek, tanintézetek, bizottságok, tanácsok, tudományos és művészeti társulatok, közművelődési egyesületek évkönyve. Kiad. az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ. VI. kötet. 1930-1931. Bp. 1932.
9. HORVÁTH ...(2. j.) 242.
10. Az OSZK-KEO 30. sz. irattartójában szerepel egy összeállítás Kóhalmi Béla sk. javításával „Múzeumi tudományos szakkönyvtári kézikönyvtárak kiegészítése a szerzetesi anyagból” címmel. Ennek mindjárt az első pontja kimondja, hogy „Ott, ahol a valóságos helyzet folytán az átadandó anyag előreláthatólag soká nem lesz szervesen beállítható a felfejlesztendő városi könyvtárba, a válogatás a múzeumi és levéltári igények messzebbmenő figyelembevételével történjék...”
11. HORVÁTH ...(2. j.) 246.: „Az egész könyvmennyiség [1952] november 15-i becslés szerint 3 783 000 kötet...”

S U M M A R Y

The Fate of Church and Monastic Libraries in Hungary 1950–1952

In Hungary the communist government abolished the majority of monastic orders in the second half of 1950. The subject of this study or rather these records is the fate of the libraries of monasteries—the fate that could have been even more unfortunate, had not been some outstanding personalities among Hungarian librarians who guided by humanity and the love of books did their best to save this treasure of national culture.

The institution that shouldered this task was the State Library Centre (Országos Könyvtári Központ) which from 1949 on, when the libraries of the suspended state institutions had to be saved, made already efforts to find the legal background necessary to its book-saving activity. Finally in 1950 as the supervising body of Hungarian scientific libraries, it managed to get authorization to care for the libraries of the monasteries dissolved that very year. Thanks to the measures taken by the excellent librarian Béla Kőhalmi an agreement about libraries was made between the state and the church. In the sense of this all books published after 1867 and necessary for pastoral work were given back to the churches while all the other documents came into state possession.

The first four chapters of this study contain the historical events in chronological order based on contemporary documents and decrees, while the fifth chapter outlines the fate of the respective libraries partly as recollected by those who took part in distributing the books as determined by the agreement between the state and the church, and partly making use of the written reports from those years.

From these accounts supported by archival documents it appears that if this mass of books amounting to 900.000 or one million and coming mostly from libraries founded in the 18th century is left by the State Library Centre (Országos Könyvtári Központ) in its original place instead of collecting and distributing it among major scholarly and scientific libraries that remained undisturbed, these books could not have avoided their fate of being pulped as so-called valueless clerical literature or, in a better case, they would have been carried away by private persons. Still, two precious historical collections could be saved in their original place as national monument libraries: namely the Franciscan library at Gyöngyös and the library of the Cistercian Order at Zirc.

